

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

Bakalářská práce

2021

Markéta Hofmanová

UNIVERZITA KARLOVA

FAKULTA SOCIÁLNÍCH VĚD

Institut mezinárodních studií

**Reflexe středoevropanství
Debaty kolem eseje Milana Kundery Tragédie střední
Evropy v časopisu Svědectví**

Bakalářská práce

Autor práce: Markéta Hofmanová

Studijní program: Soudobé dějiny

Vedoucí práce: PhDr. Petr Šafařík

Rok obhajoby: 2021

Prohlášení

1. Prohlašuji, že jsem předkládanou práci zpracovala samostatně a použila jen uvedené prameny a literaturu.
2. Prohlašuji, že práce nebyla využita k získání jiného titulu.
3. Souhlasím s tím, aby práce byla zpřístupněna pro studijní a výzkumné účely.

V Praze dne ...

Markéta Hofmanová

Bibliografický záznam

HOFMANOVÁ, Markéta. *Reflexe střeoevropanství: Debaty kolem eseje Milana Kundery Tragédie střední Evropy v časopisu Svědectví*. Praha, 2021. 67 s. Bakalářská práce (Bc). Univerzita Karlova, Fakulta sociálních věd, Institut mezinárodních studií. Vedoucí bakalářské práce PhDr. Petr Šafařík.

Rozsah práce: 109 748 znaků

Anotace

Debaty nad dnes běžným pojmem „střední Evropa“ výrazně zesílily v 80. letech 20. století. Milan Kundera je autorem, jehož esej k této diskusi nejen přispěla, ale sama dala impuls k dalším názorům. Některé ohlasy k ní vyšly mimo jiné ve čtvrtletníku *Svědectví*, jednoho z nejvýznamnějších exilových časopisů; právě tyto ohlasy jsou jedním z předmětů analýzy. Cílem práce je odpovědět na otázku, co bylo obsahem reakcí na esej *Tragédie střední Evropy*, které byly publikovány v časopisu *Svědectví*. Problematika je zasazena do kontextů dobových představ o střední Evropě, osobnosti Milana Kundery a koncepce časopisu *Svědectví*. Ve druhé části jsou analyzovány významné motivy vzniklé diskuse. Práci uzavírá interpretace zjištěných poznatků. Jsou v ní rozebrány například názory odmítající rozdělení Evropy, pátrající po původcích středoevropské tragédie u samotných Středoevropanů nebo názory polemizující o ruské hrozbě.

Annotation

Debates over the term „Central Europe“, which is commonly used nowadays, were recovered in the 1980s. Milan Kundera was the author whose essay not only contributed to the discussion but also inspired some further discussions by itself. Some of the reactions appeared in the quarterly magazine *Testimony*, which was one of the leading exile magazines; those very reactions are one of the subjects of the analysis. The aim of the work was to answer the question what was the content of the reactions on the essay *The Tragedy of Central Europe* published in the magazine *Testimony*. The matter is inserted into such contexts as period visualizations of Central Europe, a figure of Milan Kundera, and the concept of the magazine *Testimony*. In the second part significant motives of the emerged debate are analyzed. The work is concluded by the interpretations of the findings. Included are for example opinions refusing the division of Europe, seeking the initiators of the tragedy of Central Europe within the Central Europeans themselves, or opinions contemplating the Russian threat.

Klíčová slova

střední Evropa, Svědectví, Milan Kundera, debaty o střední Evropě, Tragédie střední Evropy, exilový časopis

Keywords

Central Europe, Testimony, Milan Kundera, debates over Central Europe, The Tragedy of Central Europe, exile magazine

Title/název práce

Reflections on Central Europe: Debates over Milan Kundera's Essay The Tragedy of Central Europe in the Magazine Testimony

Poděkování

Na tomto místě bych ráda poděkovala svému vedoucímu práce PhDr. Petru Šafaříkovi za podnětné rady a inspiraci, a také doc. PhDr. Jiřímu Vykoukalovi, CSc., za mnohé připomínky v rámci bakalářského semináře. Děkuji také své rodině, přátelům a známým za podporu při studiu.

Obsah

Úvod	2
Metodologie	7
1 Teoreticko-historická část	9
1.1 Střední Evropa	9
1.1.1 Co je to střední Evropa?	9
1.1.2 Jalta	12
1.1.3 Středoevropské revolty	13
1.1.4 Sedmdesátá léta a konference v Helsinkách	15
1.1.5 Znovuobjevení pojmu střední Evropa	17
1.1.6 Debata v osmdesátých letech	19
1.2 Milan Kundera	22
1.3 Svědectví	25
1.3.1 O časopisu Svědectví	25
1.3.2 Milan Kundera a Svědectví	28
1.3.3 „Úděl, únos, únik...? Evropa, Rusko a my”	32
2 Analytická část	38
2.1 Střední Evropa v pojetí Milana Kundery	38
2.2 Témata analýzy	41
2.2.1 Rusko	41
2.2.2 Německo	43
2.2.3 Vina za zničení středoevropské kultury	44
2.2.4 Střední Evropa jako oběť	46
2.2.5 Habsburská monarchie	47
2.2.6 Literatura	48
2.2.7 Západ	49
2.3 Interpretace	50
Závěr	55
Summary	56
Použité zdroje	57

Úvod

Označení východní Evropa, které se na Západě běžně používalo po druhé světové válce, se postupně začalo ukazovat jako nedostatečné. Ozývaly se hlasy upozorňující na specifickou státnost ležících ve středu a ty vyústily až v rozsáhlou debatu o střední Evropě v 80. letech minulého století. V té době přispěl svým názorem také Milan Kundera; jeho esej vyšla roku 1983 pod názvem *Únos Západu aneb Tragédie střední Evropy*.¹

Významnou roli eseje dokládá také to, že se dodnes objevuje v mediálních debatách. Zmiňuje se o ní například současný český filozof Václav Bělohradský.² Vydávají se také publikace vracející se k oné debatě a interpretující jednotlivé názory a pohledy na střední Evropu. Také k osobnosti Milana Kundery a jeho vztahu k evropskému prostoru se vydávají nové publikace. Roku 2010 vyšel sborník *Evropan Milan Kundera*, kde se otázka významu jeho eseje znovu otevírá.³ Z nejnovějších prací zaměřujících se přímo na osobnost autora lze uvést dílo *Kundera: Český život a doba*.⁴ K novějším pracím zabývajících se středoevropskou debatou patří *The Idea of Central Europe* nebo *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu: O české minulosti a přítomnosti*.⁵

Dle pátrání autorky v českém prostředí dosud chybí samotná monografie zabývající se *Svědectvím*. K časopisu *Svědectví* v našem prostředí vyšel například sborník *Svědectví Pavla Tigrida*.⁶ Z hlediska využití vzpomínek osobností spjatých s časopisem se jeví jako přínosná práce Pavly Vírové *Výpověď o Svědectví*.⁷ *Svědectví* se stalo předmětem několika dalších diplomových prací, nikoliv však se zaměřením na Milana Kunderu či na ohlasy k jeho esejí.

¹ Tato práce vychází z následující verze: Milan Kundera, „Únos Západu“, *Proměny* 23, č. 1 (1986): 134–147. Nejprve byla esej otištěna ve francouzském *Le Débat* (1983/5) pod názvem *Un occident kidnappé ou la tragédie de l'Europe centrale*. Anglická verze nesla název *The Tragedy of Central Europe* a byla zveřejněna v *The New York Review of Books* (1984/31). V češtině se mimo jiné objevila v časopisu *150 000 slov* (1985/10). Co se týče reakcí v časopisu *Svědectví*, Milan Šimečka a Milan Hauner ve svých textech uvedli, že četli verzi otištěnou právě v *The New York Review*. Na tutéž verzi ve svém komentáři odkázal Ivan Sviták. Pod články Françoise Bondyho a Georgese Nivata je uvedeno *Le Débat*; tyto autoři tedy reagovali na francouzskou verzi.

² Viz Václav Bělohradský, „Tentokrát na Západ. Jak se ve 20. století unášela Evropa“, *Novinky*, 3. listopadu 2020, <https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/esej-vaclava-belohradskeho-tentokrat-na-zapad-jak-se-ve-20-stoleti-unasela-stredni-evropa-40340658> (staženo 26. ledna 2021).

³ Jiří Dienstbier, ed., *Evropan Milan Kundera* (Praha: Rada pro mezinárodní vztahy, 2010).

⁴ Nejedná se o odbornou historickou publikaci. Jan Novák, *Kundera: Český život a doba* (Praha: Argo, 2020).

⁵ Otilia Dhand, *The Idea of Central Europe. Geopolitics. Culture and Regional Identity* (London: I. B. Tauris, 2018); Jacques Rupnik, *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu. O české minulosti a přítomnosti* (Praha: Novela Bohemica, 2018).

⁶ Jiří Lederer, ed., *Svědectví Pavla Tigrida* (Mnichov: OPUS BONUM, 1982).

⁷ Autorka této diplomové práce využívá především výpovědi pamětníků spjatých s redakcí, ale např. také vzpomínky agenta, který byl pověřený sledováním pařížské redakce. Pavla Vírová, „Výpověď o Svědectví“ (diplomová práce, Univerzita Karlova, 2008).

Výzkumnou otázkou bakalářské práce bylo, co sdělovaly reakce na esej *Tragédie střední Evropy* otištěné v časopisu *Svědectví*. Při bližším zkoumání tématu přicházely další otázky, které ji blíže specifikovaly. Patří mezi ně následující: Jaké reakce se v časopisu objevily? Jaké byly slabiny Kunderova textu očima autorů? Jakou roli hrála v textech literatura a do jaké míry se jednalo o literární debatu? Jaká témata se tam rozvíjela? Otevřel se zde také možný prostor přispět k tématu politicko-intelektuálního exilu. Cílem bylo provést analýzu těchto reakcí a práce se snaží aplikovat metodu diskurzivní analýzy.

První kapitola se zaměřuje na středoevropskou debatu a znovuobjevování pojmu střední Evropa. Okolnosti, které k této debatě 80. let vedly, se objevily i v samotných článcích *Svědectví*. Existovala zde tedy spojitost mezi kontextem středoevropské debaty a obsahem těchto vybraných ohlasů. V této kapitole jsou uvedeny přístupy ke střední Evropě a okolnosti 20. století vedoucí ke znovuobjevení tohoto pojmu.

Mezi základní práce pro identifikaci střední Evropy patří dílo *Jiná Evropa* od Jacquese Rupnika.⁸ Ačkoliv byla kniha napsána krátce po pádu komunismu a některé úvahy autora tím pádem mohly být zkreslené, jedná se o významný příspěvek historika, který má pohled jak zahraniční (francouzský), tak vnitřní, neboť se narodil a žil v Praze. Ke střední Evropě v obecnějším smyslu byla použita také publikace *Střední Evropa v dějinách: od středověku do současnosti: cena svobody* od Piotra S. Wandycze.⁹ Je to publikace původně určená západním čtenářům, ale kladla si za cíl rozšířit povědomí i v samotné střední Evropě. Mezi práce z českého prostředí patří *Dvě století střední Evropy* Jana Křena.¹⁰ Byly zde také použity různé části knihy *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*, jejímž editorem byl Jiří Trávníček.¹¹ V této publikaci bylo nahlíženo na střední Evropu z více úhlů pohledu, byly zde uvedeny její různé koncepty a také zde J. Trávníček naznačil vývoj tohoto pojmu, včetně debaty v 80. letech a eseje *Únos Západu*. Rozebíral zde také ohlasy na esej, včetně těch ze *Svědectví*. Mezi další použité syntetické práce se řadí kniha *Visegrád: možnosti a meze středoevropské spolupráce*.¹²

Jedním z dalších zdrojů k této kapitoly byla stať Tonyho Judta *The Rediscovery of Central Europe*, v níž se autor zabýval proměnami myšlení na Západě, jež mohly vést

⁸ Jacques Rupnik, *Jiná Evropa* (Praha: Prostor, 1992).

⁹ Piotr S. Wandycz, *Střední Evropa v dějinách: od středověku do současnosti: cena svobody* (Praha: Academia, 1998).

¹⁰ Jan Křen, *Dvě století střední Evropy* (Praha: Argo, 2019).

¹¹ Jiří Trávníček, ed., *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host, 2009).

¹² Jiří Vykoukal, ed., *Visegrád: možnosti a meze středoevropské spolupráce* (Praha: Dokořán, 2003).

k oživení pojmu střední Evropa.¹³ Judt byl historik, který se zabýval francouzskou intelektuální historií, ale zároveň zkoumal dění ve státech východního bloku. Svou schopnost propojovat souvislosti napříč Evropou prokázal například rozsáhlou syntetickou publikací *Poválečná Evropa: Její historie od roku 1945*.¹⁴ Dalším zdrojem, který se zabýval spolukonstruováním obrazu středoevropské debaty, byla studie Petra A. Bílka *Constructing the Paradoxical Middle: Conceptualizations of Central Europe Explored in the 1980s Essayistic Debates*.¹⁵ K otázkám budování identity a vymezení proti Rusku byl zdrojem text Ivera B. Neumanna *Russia as Central Europe's Constituting Other*.¹⁶ K rozklíčování možné role konference v Helsinkách ve středoevropských debatách napomohla kniha Daniela C. Thomase *Helsinský efekt*.¹⁷ V první kapitole byla použita také významná práce italského germanisty Claudia Magrise *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*.¹⁸ Možný dopad této práce na středoevropskou debatu je jedním z předmětů této kapitoly.

Druhá kapitola věnovala pozornost osobnosti Milana Kundery. Zdrojem, především k jeho středoevropskému tématu, byla kniha Tomáše Kubička *Středoevropan Milan Kundera*.¹⁹

V další kapitole první části práce se rozebírá zaměření časopisu *Svědectví*. Podkladem k této kapitole byla práce Jiřího Gruntoráda, který během komunistické éry vydával zakázanou literaturu a po pádu režimu založil knihovnu exilové a samizdatové literatury Libri Prohibiti. Uspořádal například soupis československých periodik vydávaných v zahraničí, nesoucí název *Exilová periodika: Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*.²⁰

Za vydáváním časopisu stál především Pavel Tigríd a práce tak vycházela i z publikací vztahujících se k této osobnosti. K těm patřila kniha *Pavel Tigríd: Svědek*

¹³ Tony Judt, „The Rediscovery of Central Europe“, *Daedalus* 119, č. 1 (1990): 23–54, <https://www.jstor.org/stable/20025283> (staženo 20. listopadu 2020).

¹⁴ Tony Judt, *Poválečná Evropa. Její historie od roku 1945* (Praha: PROSTOR, 2017).

¹⁵ Petr A. Bílek, „Constructing the Paradoxical Middle: Conceptualizations of Central Europe Explored in the 1980s Essayistic Debates“, eds. Petr A. Bílek a Tomáš Dimter, in *Krajina bez vlastnosti: Literatura a Střední Evropa / Landschaft ohne Eigenschaften: Literatur und Mitteleuropa* (Praha: Gutenberg, 2007), 330–344.

¹⁶ Iver B. Neumann, „Russia as Central Europe's Constituting Other“, in *East European Politics and Societies* 7, č. 2 (1993): 349–369, doi:10.1177/0888325493007002006 (staženo 16. března 2021).

¹⁷ Daniel C. Thomas, *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu* (Praha: Academia, 2007).

¹⁸ Claudio Magris, *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře* (Brno: Barrister & Principal, 2001).

¹⁹ Tomáš Kubiček, *Středoevropan Milan Kundera* (Olomouc: Periplum, 2012).

²⁰ Jiří Gruntorád ed., *Exilová periodika: Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945* (Praha: JEŽEK, 1999).

dvacátého století.²¹ Několik zdrojů této kapitoly vychází ze vzpomínek Pavla Tigrida, například příspěvek *Svědectví o Svědectví – historie jednoho exilového časopisu*.²² S materiály takového charakteru se pracuje s vědomím, že mohou být různými vlivy zkreslené. Přesto byly na několika místech použity, neboť mohly přispět k pochopení Tigridova přístupu.

Součástí třetí kapitoly je také určení toho, jak často a v jakých souvislostech se Milan Kundera objevoval na stránkách časopisu, stejně tak jako upřesnění článků, které jsou předmětem analýzy.²³ K číslům 1 až 80 autorka vycházela ze *Jmenného a věcného rejstříku*, který zpracoval Ilja Kuneš a který vyšel roku 1988.²⁴ Rejstřík nabídl také řazení článků podle témat, tudíž bylo možné určit, které články byly uvedeny jako příspěvky ke Kunderově eseji. Zároveň bylo díky rejstříku možné vyhledávat články týkající se Kunderových děl, případně články a úryvky knih přímo od tohoto autora. Pro zbylá čísla časopisu (81-93) v současné době není zhotoven žádný podobný rejstřík. Všechna čísla časopisu jsou volně dostupná na stránkách [Scriptum.cz](http://scriptum.cz) (kromě č. 93).²⁵ Výsledky tohoto pátrání (používání klíčového slova v digitální verzi časopisu) jsou uvedeny též ve druhé kapitole.

Druhá část práce začíná kapitolou, která měla za cíl upřesnit obsah samotné eseje. Následoval výběr klíčových témat z ohlasů. Rozdělení na témata bylo do jisté míry inspirováno pojmem „téma“ tak, jak jej začlenili do diskurzivní analýzy Trampota a Vojtěchovská (vycházeli z pojetí Teuna van Dijka). „*Témata představují nejdůležitější diskurzivní informaci... druh informací, které si nejspíše vybavíme při vnímání diskurzu a které si plánujeme předtím, než začneme (nebo pokračujeme) mluvit nebo psát.*“²⁶ Tato témata byla vybrána především podle toho, jaké motivy se vyskytovaly v samotných článcích ve *Svědectví*, ale zohledňují také širší kontext.

Nejvíce v ohlasech rezonovalo „Rusko“, kterému je věnována první podkapitola. Dalším tématem bylo „Německo“ a dále „Vina za zničení středoevropské kultury“. Toto

²¹ Jitka Hanáková, ed., *Pavel Tigrid: Svědek dvacátého století* (Praha: Národní muzeum, 2018).

²² Pavel Tigrid, „Svědectví o Svědectví – historie jednoho exilového časopisu“, in *Paris – Prague: Intellectuels en Europe/Paríž – Praha: Intelektuálové v Evropě*, eds. François Mitterand, Václav Havel et al. (Praha: Institut français de Prague, 1994)

²³ V práci se zachází s pojmy „článek“, „ohlas“ a „reakce“ jako se synonymy, neboť všechny tři výrazy zde odkazují na texty publikované v časopisu *Svědectví*, z nichž jednoznačně vyplývá, že se jedná o odezvu na esej *Únos Západu* (tzn. autoři odkazovali na konkrétní části eseje apod.)

²⁴ Ilja Kuneš, *Jmenný a věcný rejstřík: Ročníky 1956-1987 (čísla 1-80)* (Paříž: Svědectví, 1988). <http://scriptum.cz/cs/periodika/svedectvi> (staženo 27. ledna 2021).

²⁵ „Svědectví. Čtvrtletník pro politiku a kulturu“, *Scriptum*, <http://scriptum.cz/cs/periodika/svedectvi> (staženo 20. října 2020).

²⁶ Tomáš Trampota a Martina Vojtěchovská, *Metody výzkumu médií* (Praha: Portál, 2010), 171.

téma zahrnuje především názory upozorňující na německý podíl a také názory, že vinu nese i sama střední Evropa. V textech se také vyskytoval motiv „Střední Evropa jako oběť“. Následuje „Habsburská monarchie“, se kterou souvisí také tematika další kapitoly nazvané „Literatura“. V textech se s velkou četností objevovaly odkazy na literaturu a proto se zde otevřelo hned několik otázek, které souvisely s tímto jevem. Posledním tématem je problematika „Západu“.

Po těchto dílčích kapitolách uzavírá práci „Shrnutí analýzy“, které by se dalo označit také jako interpretace. Právě v této kapitole jsou vysvětleny zjištěné poznatky. Pro některé teze, které se v souvislosti se studií ohlasů objevily, bylo využito vzpomínek třech pamětníků, s nimiž se autorce podařilo navázat kontakt. Jedná se o Marka Skolila, Jana Pelce a Jacquese Rupnika, kteří pracovali v redakci *Svědectví* v době otištění reakcí (vzpomínek Jana Pelce a Jacquese Rupnika bylo využito také v jiné části práce). Zároveň bylo též z důvodu ověření tezí nahlédnuto do dalších časopisů. Jednalo se o periodika *Listy* a *Proměny*. V obou případech se jedná o doplnění práce.

Metodologie

Pro práci byla zvolena metoda diskurzivní analýzy. Samotné označení „diskurz“ odkazuje na více možných významů, avšak na tomto místě slouží jako inspirace pojetí Trampoty a Vojtěchovské, kteří jej v knize *Metody výzkumu médií* označili za pojem nadřazený slovu „text“ a dále toto pojetí upřesnili tak, že diskurz „bývá definován jako integrovaný celek textu a kontextu.“²⁷ Téměř totožně popsala ve své publikaci *Perspective on Discourse Analysis: Theory and Practice* diskurzivní analýzu Laura Alba-Juez.²⁸ Objasnila mnohoznačnost výrazu diskurz a metody diskurzivní analýzy, ale zůstala při takovém významu, že diskurzivní analýza zahrnuje jak text, tak kontext.²⁹

Slovo kontext je pro tuto práci nosné, neboť aby mohl být objasněn obsah vybraných článků v časopisu *Svědectví*, byly zohledněny určité kontexty spoluvytvářející jejich význam. Obsahem analýzy jsou kromě samotných textů právě tyto kontexty, protože, jak uvedli Trampota a Vojtěchovská, analýza diskurzu jde nad rámec jednotlivých textů; „při hledání sociálních významů [je] potřeba jít na mnohem vyšší úroveň, na úroveň kultury či společnosti a zkoumat soubory textů (...), které ve společnosti na dané téma kolují a které se na konstruování významů podílejí.“³⁰

Diskurzivní analýza je analýzou kvalitativní. Jejím předmětem je menší počet článků, které byly podrobněji analyzovány v souvislosti se zmíněnými kontexty. V pojetí Renáty Sedlákové se v rámci kvalitativních metod s materiálem pracuje tak, aby se odhalily skryté významy a formovaly nové poznatky.³¹ „Podstatou práce s kvalitativními daty je jejich interpretace, odhalování a specifikace jejich významu.“³²

Ke zpracování takových dat vedou dva kroky. Prvním z nich je analýza a druhým interpretace. Pod analýzou chápe postupy třídění dat, jejich strukturování a další kategorizování. Tato data se stávají podkladem pro následnou interpretaci, pod kterou se rozumí snaha vysvětlit význam zjištěných dat. Nejedná se přitom o zjištění toho, jaká je jejich skutečná podstata, nýbrž o podstatu zkoumaných jevů.³³ Konkrétně k diskurzivní analýze poté Sedláková uvedla: „Základním postupem je (...) obeznámenost s daty a snaha

²⁷ Autoři citovali Janu Hoffmannovou. Trampota a Vojtěchovská, *Metody výzkumu médií*, 170.

²⁸ Laura Alba-Juez, *Perspective on Discourse Analysis: Theory and Practice* (Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009), 8.

²⁹ *Ibid.*, 8.

³⁰ Trampota a Vojtěchovská, „Metody výzkumu médií“, 170.

³¹ Renáta Sedláková, *Výzkum médií. Nejužívanější metody a techniky* (Havlíčkův Brod: Grada Publishing, 2014), 395.

³² *Ibid.*, 396.

³³ *Ibid.*, 401.

*o jejich porozumění a validní interpretaci na základě podrobné znalosti širšího sociálního kontextu.*³⁴

První část práce, pojmenovaná jako Teoreticko-historická část, sestává z kontextů. Ty byly zohledněny v Analytické části, jež byla zakončena interpretací výsledků.

³⁴ Ibid., 439.

1 Teoreticko-historická část

1.1 Střední Evropa

1.1.1 Co je to střední Evropa?

„Pojem středovýchodní Evropa [...] vznikl z potřeby nějak pojmenovat oblast, která nepatří zcela ani k Východu ani k Západu.“³⁵ Polsko-americký historik Piotr S. Wandycz sice použil pojem „středovýchodní“ namísto „střední“, nicméně jeho myšlenky se týkají téhož regionu. Citovaný úryvek vystihuje fenomén střední Evropy velice přesně: jedná se o označení nejednoznačné, co se lokálního hlediska týče, nicméně vymezuje se vůči dvěma částem Evropy, jichž z různých důvodů není součástí. Spojení „vznikl z potřeby“ odkazuje na to, že to byla skutečně potřeba lidí dát o sobě vědět světu (především tomu západnímu); být odlišeni od východní části Evropy, která se rozprostírala od železné opony přes Sovětský svaz.

Piotr S. Wandycz napsal, že samotný termín „střední Evropa“ byl vypůjčený ze zeměpisné terminologie, ale může být sotva přesně zeměpisně vymezen. V užším slova smyslu se touto oblastí myslí Československo (respektive dnes již Česká republika a Slovenská republika), Maďarsko a Polsko. Tentýž autor zároveň upozornil na poměrně úzké vazby některých částí regionu na Rakousko.³⁶ Český historik Jan Křen do své práce *Dvě století střední Evropy* raději Rakousko zahrnul, neboť i přes jeho odčlenění ve 2. polovině 20. století je pevně spjato s minulostí střední Evropy. Stejně tak upozornil na neopomenutelnou váhu Němců a samotného Německa.³⁷ Tato poznámka již spíše zapadá do mozaiky komplexnosti střední Evropy, jejíž hranice se mohou v čase proměňovat.

Objevení pojmu střední Evropa předcházelo rozdělení Evropy na Západ a Východ. Jednalo se o záležitost 19. století, kdy v Rusku propukl spor mezi slavjanofily a západníky (okcidentalisty). Mnoho historiků poté začalo přijímat kulturně-náboženské kritérium jako východisko dvojího přístupu k vnímání evropské minulosti. Cestu k jedné části kontinentu předznamenávala pravoslavná Byzanc a k druhé části románsko-germánská civilizace. Již dříve byl patrný rozdíl vlivu dvou římských říší, ale současníci toto rozdělení nekategorizovali jako Západ nebo Východ. Jak se však začalo toto dualistické rozlišení

³⁵ Wandycz, *Střední Evropa v dějinách*, 11.

³⁶ *Ibid.*, 11.

³⁷ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 13.

vynořovat, objevila se současně otázka terminologická: do které z těchto částí zařadit oblast, která patří jak z kulturního, tak náboženského hlediska k Západu, ale přesto je chápána spíše jako Východ?³⁸

Staršími kořeny střední Evropy se zabýval také František Dvorník. Podle tohoto českého byzantologa byla střední Evropa svébytným celkem, ale v dějinách se nepodařilo vytvořit takovou středoevropskou říši, která by byla dostatečně mocná a odolná, aby přetrvala v čase. Pokud kdy mohl vzniknout stabilní útvar, obvykle pak do středoevropského prostoru zasáhla některá mocnost ze Západu nebo z Východu. Na jejich politické orientaci tedy záviselo směřování střední Evropy, která tím byla neustále konfrontována s otázkou své kontinuity či diskontinuity.³⁹ Jan Křen označoval tento stav jako „pocit ohrožené pevnosti“.⁴⁰ Jednalo se o situaci, která byla Západu zcela cizí, neboť tamější národy nemusely žít v obavě, že jejich dlouhý vývoj bude někým přerušen.⁴¹

Přerušovaná existence dala také vzniknout problémům s národotvorbou. Národy se v této oblasti mnohdy ocitaly bez vlastního státu a složitá byla také situace jazyková či etnická. Otázka národnosti a státního občanství se zde stávala zásadní.⁴² Tato rozmanitost bývá označována za jednu z nejcharakterističtějších složek střední Evropy. Na jedné straně představovala sílu přispívající k dynamickému vývoji, na druhé straně ale zadržovala příčinu ke vzájemným konfliktům.⁴³ Neustálá konfrontace s nevyřešenými etnickými hranicemi vedla také ke zpochybnování demokratických institucí a růstu nacionalismu.⁴⁴

V oné rozmanitosti bývají akcentovány především dva národy jakožto nedílné složky regionu, a těmi jsou Židé a Němci. Obě tato etnika a jejich interakce s dalšími národy vývoj střední Evropy zásadně ovlivňovaly a byly součástí její kultury. Wandycz upozornil na rozporuplnost v případě Židů, neboť u nich byla patrná i jakási cizost. Jejich soužití v této oblasti však bylo o poznání klidnější než na jiných místech. Počátkem 17. století by bylo možné považovat Prahu za hlavní město evropského židovstva. V sousední Rzeczpospolite bylo vůbec největší židovské společenství na světě a Budapešť byla, především v 19. století, proslulá nesmírně dynamickou židovskou inteligencí.⁴⁵

Je-li zmiňováno v souvislosti s historií Německa, pak k tomuto vymezení náleží

³⁸ Wandycz, *Střední Evropa v dějinách*, 11.

³⁹ Jiří Trávníček, ed., *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém* (Brno: Host, 2009), 246–247.

⁴⁰ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 24.

⁴¹ Wandycz, *Střední Evropa v dějinách*, 16–18.

⁴² *Ibid.*

⁴³ Vykoukal, ed., *Visegrád*, 7.

⁴⁴ Rupnik, *Jiná Evropa*, 26–30.

⁴⁵ Wandycz, *Střední Evropa v dějinách*, 18–19.

také Rusko, přestože Německo mělo silnější a užší vazby na střední Evropu, plynoucí již ze samotné geografické blízkosti. Podle Jana Křena není střední Evropa myslitelná, aniž by byly zmíněny vazby na tyto celky, jak bude ostatně patrné ještě v kapitole „Znovuobjevení pojmu střední Evropa“.⁴⁶

Rusko navázalo spojení s Evropou již před staletími a do jejích záležitostí bylo mnohokrát vtaženo; někdy „jako její četník, jindy zchránce.“⁴⁷ Přes toto spojení byl vůči Rusku patrný pocit cizosti, úzce související s obavami či nechutí.⁴⁸ Jacques Rupnik uvedl, že se Rusko od střední Evropy v mnoha různých ohledech odlišovalo. Rozdíly bylo možné spatřovat právě už v dávnější minulosti. Zatímco Evropa se po protireformaci začínala identifikovat s humanistickými idejemi, Moskva se prohlašovala za Třetí Řím. V Evropě také odluka světské a duchovní moci vedla k pluralismu, zatímco Rusko skrze caesaropapismus slučovalo církev a stát, a tím koncentrovalo i politiku a ideologii. V Evropě začala spíše společnost formovat stát, Rusko svou společnost vytvářelo k obrazu svému.⁴⁹

Samotný pojem střední Evropa byl podle Jana Křena poprvé použit v roce 1815 na vídeňském mírovém kongresu. Tehdy jím byla pojmenována oblast Beneluxu a Německa. Umístění střední Evropy bylo dále záležitostí debat v německém prostředí, které samo sebe vnímalo jako oblast náležící do středu.⁵⁰

Na toto myšlení navazoval Friedrich Naumann se svým konceptem Mitteleuropa pocházejícím z období 1. světové války. Tím, že koncept počítal s vítězstvím Německa a Rakousko-Uherska, ztratil po následném obratu ve válce smysl.⁵¹ Vidina německé dominance se poté opět vynořila spolu s Hitlerovými plány. Tím získala Mitteleuropa negativní konotaci, proto se od užívání tohoto pojmu upouštělo. Objevovала se jiná pojmenování, z nichž je dnes běžné například Central Europe.⁵²

Kromě Naumannova konceptu se v této době objevovaly i jiné plány, které vycházely ze samotného středoevropského prostoru. Byl jím například Masarykův koncept federalistického uspořádání svobodných národů, který popsal ve spise *Nová Evropa*

⁴⁶ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 27.

⁴⁷ *Ibid.*, 19.

⁴⁸ *Ibid.*

⁴⁹ Rupnik, *Jiná Evropa*, 18–20.

⁵⁰ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 22.

⁵¹ Trávníček, ed., *V kleštích dějin*, 258.

⁵² *Ibid.*, 261.

(1920).⁵³ Později se také ustavila Malá dohoda, která byla určitou náhradou za Habsburskou monarchii. Pro vnitřní rozdíly se však ve 30. letech 20. století rozpadla.⁵⁴ Maďarský historik Péter Hanák si v této souvislosti povšiml, že se střední Evropa stala kolébkou různých federalizačních plánů, které byly velice často neúspěšné. Paradoxně bylo v prostoru patrné spíše nepřátelství, než projevy společného vědomí.⁵⁵

Dalším rysem střeoevropských států byla snaha přijmout a nasadit na svůj systém západní modely, které se jim jevily pokročilejší. Na zavedení takových postupů však chyběl předcházející vývoj, který souvisel i s ekonomickou zaostalostí oproti západním státům. Kromě zpožděné reakce tak bylo přijetí novinek mnohdy povrchní. Jednalo se například o různé formy politické organizace.⁵⁶

Střeoevropské státy také provázela otázka svobody, za niž během svých dějin mnohokrát bojovaly. V meziválečné době, kdy získaly nezávislost, se potýkaly se snahou vybalancovat svobodu a výkon moci. V Polsku a Maďarsku se etablovaly autoritativní režimy a Československo řešilo problém požadavků slovenského a německého obyvatelstva. Svoboda byla dále zkoušena během druhé světové války a režim, který nastal poté, pro ně představoval další velký problém. Tehdy byla v ohrožení nejen svoboda jedinců, ale také samotných národů.⁵⁷

1.1.2 Jalta

Na konferenci v Jaltě konané roku 1945 za přítomnosti tzv. Velké trojky mělo být stvrzeno rozdělení Evropy. Projevil se zde pocit vyloučení, který na Střeoevropany dopadal, kdykoliv velmocí jednaly bez jejich přítomnosti o jejich osudu (vzpomínané také v souvislosti s Mnichovem, který se do paměti Československa vtiskl i tím, že za „bezvýznamný“ stát se velmocím nechtělo pokládat život).⁵⁸ Jalta byla slovy Jiřího Trávnička klíčové stigma střední Evropy po roce 1945.⁵⁹

Jacques Rupnik upřesnil, že ve zmíněné dohodě nic o rozdělení světa potvrzeno nebylo, naopak v jednotlivých státech mělo dojít k demokratickým volbám. Sovětský svaz však zásady porušil a Západ neměl prostředky na vynucení dohodnutých podmínek.

⁵³ Trávniček, ed., *V kleštích dějin*, 260.

⁵⁴ Zdeněk Kárník, *České země v éře první republiky (1918-1938). Díl druhý. Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930-1935)* (Praha: Libri, 2002), 450–451.

⁵⁵ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 23.

⁵⁶ Wandycz, *Střední Evropa v dějinách*, 15–16.

⁵⁷ *Ibid.*, 19–20.

⁵⁸ Rupnik, *Jiná Evropa*, 75.

⁵⁹ Trávniček, ed., *V kleštích dějin*, 15.

Ve výsledku tedy nešlo o obsah dohody, ale o její nedodržení. Za viníka se sice dá označit Sovětský svaz, ale šlo také o selhání Západu, který věřil v plnění dohody a nezabránil Stalinovi v jeho expanzivních plánech.⁶⁰

Tony Judt použil označení „neviditelnosti“ pro střední Evropu zmizelou v rozdělené Evropě. Byl pouze Východ nebo východní Evropa a státy, které tam spadaly, patřily jednoduše pod sovětský vliv.⁶¹ To, co Západu zůstalo, se dá označit jako pouhé politické hledisko, podle kterého byly státy střední Evropy součástí Východu. Geografické, historické i kulturní stránky byly pominuty.⁶²

Zmizení střední Evropy z mapy ještě neznamenalo, že zcela opadl zájem o zkoumání její podstaty. Jedním z prvních autorů zajímajících se o to, čím jsou státy uprostřed odlišné, byl již jmenovaný František Dvorník, jehož publikace *Zrod střední a východní Evropy* vyšla roku 1949.⁶³ Z českého prostředí se podobnými tématy, a především východoevropským dějepiscetvím, zabýval také Josef Macůrek.⁶⁴

Významným autorem, který přispěl k tomuto tématu, byl dále Oskar Halecki, polský historik žijící tehdy ve Spojených státech. Jeho odkazem byl především pojmový systém pocházející z roku 1950: Evropa západní, středo západní, středovýchodní a východní. Na tento koncept později navazovali další autoři, například maďarský vědec Jenő Szücs.⁶⁵

1.1.3 Středoevropské revolty

Pokusů o změnu režimů se ve střední Evropě objevilo více, zde jsou zmíněny revolty v Maďarsku 1956 a pražské jaro 1968, neboť obě jsou mimo jiné podnětem pro Kunderu. Maďarské události zvolil jako leitmotiv své eseje. Začal ji zvoláním ředitele maďarské tiskové kanceláře v listopadu 1956: „...zemřeme za Maďarsko a za Evropu!“⁶⁶ Na konci však poznamenal, že tento ředitel nemohl tušit, že „v samotné Evropě se už

⁶⁰ Jacques Rupnik, „Dědictví Jalty“, in *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém*, ed. Jiří Trávníček (Brno: Host, 2009), 63–66.

⁶¹ Judt, „The Rediscovery of Central Europe“, 26.

⁶² George Schöpflin, „Central Europe: Kundera, incompleteness, and lack of agency“, ed. Leonidas Donskis et al., in *Yet Another Europe After 1984. Rethinking Milan Kundera and the Idea of Central Europe* (Amsterdam: Brill | Rodopi, 2012). <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&AuthType=ip,shib&db=nlebk&AN=476492&lang=cs&site=ehost-live&scope=site> (staženo 22. listopadu 2020), 18.

⁶³ František Dvorník, *Zrod střední a východní Evropy* (Praha: Prostor, 2008), 521–522.

⁶⁴ Křen, *Dvě století střední Evropy*, 20.

⁶⁵ Wandycz, *Střední Evropa v dějinách*, 12.

⁶⁶ Milan Kundera, „Únos Západu“, *Proměny* 23, č.1 (1986): 134.

*Evropa nepovažuje za hodnotu. Netušil, že slova, jež dálkopisoval za hranice své země, vyšla z módy a zůstanou nepochopena.*⁶⁷

Vyhlášení neutrality a vystoupení z Varšavského paktu Imre Nagym byly pro Sověty nepřijatelnými kroky. K násilnému řešení se odhodlali s podporou ostatních komunistických států, ale také díky tomu, že Západ nevyvinul žádné úsilí invazi zabránit. Američané setrvali při statu quo a Velká Británie s Francií se v téže době zabývaly Suezem a koloniemi mimo Evropu. Na to, aby OSN zaslalo plánované usnesení s požadavkem o stažení sovětských vojsk, bylo příliš pozdě.⁶⁸

Po budapešťských událostech roku 1956 se objevilo něco, co Judt označil jako „*chvilkový záchvěv hněvu*“.⁶⁹ Levicoví intelektuálové na Západě se distancovali od sovětské utopie v reakci na tyto zásahy. Nicméně marxistických ideálů se nevzdali a do středu jejich zájmu se dostaly jiné, neevropské země. Svě naděje začali mnohdy upínat k exotickým státům pod komunistickým vedením. Příkladem takového postoje může být socialisticky smýšlející Jean-Paul Sartre.⁷⁰ Ve své eseji ho zmínil Kundera, a i přes nesouhlas s teorií angažovanosti, která podle něho položila základy k tomu, aby kultura ztratila svou autonomní roli, ho označil za „*poslední skutečně velkou světovou kulturní osobnost*“.⁷¹ Odpovědí byla tedy převážně pasivita nebo také nepochopení, jak je patrné na pokračujících sympatiích západních intelektuálů ke komunistickým ideálům.

Dalším významným přelomem byl rok 1968. Panovalo přesvědčení, že Československo nezastihne stejný osud jako Maďarsko v roce 1956, neboť vztahy se Sověty byly nekonfliktní a pražské jaro proti nim nebylo namířeno. Pro samotné Českoslováky tedy představoval zásah vojsk zklamání, které bylo doprovázeno koncem posledních zbytků sympatií pro komunistický režim a Sovětský svaz.⁷² Zároveň se při této události názorněji ukázala odlišná mentalita Rusů, což bylo jedním z podnětů pro diskusi o střední Evropě probíhající v osmdesátých letech.⁷³

⁶⁷ Kundera, „Únos Západu“, 144.

⁶⁸ Jan Křen, *Dvě století střední Evropy*, 684.

⁶⁹ Judt, „The Rediscovery of Central Europe“, 28.

⁷⁰ *Ibid.*, 28–29.

⁷¹ Po zásahu SSSR v Maďarsku roku 1956 byl Sartre rozhořčen. Sovětskou agresi odmítal a mínil zpřetrhat svá pouta se sovětskými autory, kteří tento čin neodsoudili. Podle Bernarda Henri-Lévyho však Sartre v mnohém sám sebe popíral a své postoje měnil, vztahy navazoval znovu a Maďary tu hájil, tu odsuzoval nebo je vnímal bez emocí. Když byl roku 1963 pozván na kolokvium na Karlovu univerzitu, studenti byli překvapeni, když jim tento filozof svobody, jak jej vnímali, vysvětloval možné spojení existencialismu a marxismu.; viz Bernard-Henri Lévy, *Sartrovo století* (Brno: Host, 2003), 299–302; cit. Kundera, „Únos Západu“, 146.

⁷² Rupnik, *Jiná Evropa*, 39.

⁷³ Martin Schulze Wessel, *Pražské jaro. Průlom do nového světa* (Praha: Argo, 2018), 112–113.

Co se týče západního pohledu, invaze sice vyvolala mezinárodní odezvu v podobě jednoznačného odsouzení, ale nejednalo se o jedinou událost, která v té době rezonovala. Západní intelektuálové byli často zainteresovaní do vlastních domácích konfliktů a svůj postoj zaujímal třeba proti válce ve Vietnamu. Konkrétně pro Francii byl rok 1968 rokem mnohých studentských protestů. Jejich bezprostředním zájmem podle Judta jednoduše nebyly Dubčekovy snahy o socialismus s lidskou tváří.⁷⁴ U zmíněného Sartra se v roce 1968 dotvářel názor na komunismus, avšak jeho sympatie k mladým maoistům nepominuly. Přitom během pražského jara navštívil Československo a diskutoval se studenty.⁷⁵ V této době tedy ještě nedošlo k úplné změně. S celou východní polovinou Evropy se stále ještě zacházelo jako se stínem Sovětského svazu.⁷⁶

1.1.4 Sedmdesátá léta a konference v Helsinkách

Sedmdesátá léta také zaznamenala události, které se podepsaly na vnímání střední Evropy. Jejich vliv mimo jiné spočíval v kumulaci a také v šoku, který mohly způsobit. Zatímco pro střeoevropské obyvatele zapadaly tyto události do jistého vývoje, pro Západoevropany přišly téměř z ničeho nic. Odezvu vyvolalo vydání knihy *Souostroví Gulag* roku 1973. Pozornost byla věnována také polským událostem, a to vzestupu a pádu Solidarity. Také sovětská invaze do Afghánistánu otřásla mezinárodní politikou. Jednou ze zásadních událostí dekády bylo také konání konference v Helsinkách, jejíž Závěrečný akt byl podepsán v roce 1975.⁷⁷

Sovětský svaz postrádal zakotvení kontroly nad východním blokem v mezinárodních dohodách a tuto skutečnost tedy potřeboval změnit. Mimo další cíle se také postupně přikláněl k tomu, že potřebuje se Západem spolupracovat, aby získal investice a technickou podporu. Hospodářská stagnace východního bloku vytvářela tlak na potřebu *détente*, bez kterého by k navázání vztahů docházelo obtížně. Vidina získání výhod plynoucích z dohody byla velice lákavá a převyšovala možná rizika spojená se zmínkami o lidských právech. V předcházejících desetiletích se jak západní, tak východní státy řídily politikou nevměšování se do svých záležitostí. V souladu s tím nebylo původně zařazení

⁷⁴ Judt, „The Rediscovery of Central Europe“, 29.

⁷⁵ Ronald Aronsold, „Sartre after Marxism“, in *New Perspectives on Sartre*, eds. Adrian Mirvish a Adrian Van Den Hoven (Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2010), 279.

⁷⁶ Judt, „The Rediscovery of Central Europe“, 29–30.

⁷⁷ Ibid., 27–35.

lidských práv do popředí diplomacie primárním cílem žádného z bloků.⁷⁸

Domnělé dodržování lidských práv však nezůstalo bez odezvy opozičních sil. Jednotlivci i skupiny se odvolávali na zmíněné zásady a tyto hlasy se začaly formovat do společensko-politických hnutí. Například v Československu našla konference oporu v Chartě 77. Vytvořila se nadnárodní síť organizací, které se zavazovaly k tomu, že budou na dodržování zásad dohlížet. Zatímco Všeobecná deklarace lidských práv z roku 1948 byla přehlížena, v této chvíli začínaly komunistické státy zjišťovat, že musí k otázce práv přistupovat jinak. Zároveň s tím se tato otázka začala přesouvat na přední místo ve vztazích s východním blokem i v americké zahraniční politice.⁷⁹

Důkazem, že Závěrečný akt nebyl pouze prázdným slibem, bylo vyhlášení válečného stavu v Polsku v prosinci 1981. Na Sovětský svaz, jehož vojska manévrovala na hranicích s Polskem, vyvíjel Západ tlak a to za pomoci argumentů souvisejících právě s Helsinkami. Varoval ho před narušením vzájemných vztahů a možných hospodářských sankcí, pokud zasáhne. Situace v Polsku sice byla vážná, ale samotná invaze vojska se neuskutečnila. Hrozba oslabení pozice na mezinárodním poli byla pro Sovětský svaz větší, než snaha uklidnit tamější situaci.⁸⁰

Dalo by se téměř říct, že Závěrečný akt zafungoval a situace se začala měnit. Na druhou stranu režimy uvnitř států přitvrzovaly a snažily se narůstající společenskou mobilizaci potlačovat, a to především v letech 1978–1981.⁸¹ Z tohoto jednání mohl plynout pocit bezvýhodnosti nad přístupem Západu, který začal až postupem času objevovat moc, kterou představovala lidská práva v mezinárodních smlouvách. Pro středoevropské národy se tak jevílo vyhlášení válečného stavu jako další ze série událostí, při nichž Západ pouze přihlížel.

Zodpovědnost aktérů za dodržování práv nejprve prosazovaly východní skupiny, ale následoval také Západ.⁸² Podle Tonyho Judta nebyl v rozdělené Evropě vnímán význam toho, o čem tyto jednotlivci a organizace bojovali, totožně. Pojem *rights* tedy rozebíral i ze sémantického hlediska a poukazoval na změny chápání tohoto výrazu v rámci západoevropské inteligence.⁸³ Byla to záležitost odlišného vnímání, mentální propasti; východiskem byla snaha vyložit Západu situaci tak, aby ji dokázal pochopit. Jiří Trávníček

⁷⁸ Thomas, *Helsinský efekt*, 35–43, 275–276.

⁷⁹ *Ibid.*, 125–126, 163.

⁸⁰ *Ibid.*, 218–219.

⁸¹ *Ibid.*, 288.

⁸² *Ibid.*, 295.

⁸³ Judt, „The Rediscovery of Central Europe“, 37.

napsal: „*Střední Evropa se tedy namnoze rodí i z potřeby přeložit témata – a hlavně traumata – Východu do jazyka Západu.*“⁸⁴ I v tomto úryvku se objevil proces změny skrze jazyk. Existovala zde tedy snaha „vtáhnout“ Západ do děje Východu. Byla to koneckonců esej, literární dílo, které upoutalo pozornost.

Kromě změny, která se odehrávala v mezinárodních vztazích a vnímání lidských práv na Západě, měla helsinská konference ještě další rozměr. Evropská společenství na konferenci spolu s Radou Evropy reprezentovala „evropskou“ společnost.⁸⁵ Pojem „Evropa“ ale zahrnoval pouze západoevropské státy. Například „Evropské hospodářské společenství“ rozhodně neznamenalo, že by jeho součástí měla být celá Evropa.⁸⁶ Na konferenci se tak projevila rozdvojená identita některých národů, které sice byly součástí východního bloku, ale historicky se ztotožňovaly s evropskou společností.⁸⁷ Díky tomu mohla právě „Evropa“ měnit svůj obsah. Pozvolna se pod ní začínaly definovat také státy na východ od řeky Labe.⁸⁸

Sešel se domácí politický úpadek západokomunistického hnutí, pokračující ideologické slábnutí a také otázky odzbrojení; to spolu s dalším děním na mezinárodní scéně dopomohlo k zacelení obrazu. Do roku 1982 byl podle Judta marxismus ve svých západních državách téměř mrtvý. Otevřela se cesta ke komunikaci a západní intelektuálové byli připraveni naslouchat středoevropským intelektuálům.⁸⁹

1.1.5 Znovuobjevení pojmu střední Evropa

Střední Evropa se vynořila jako reakce na zmatení a dramatické události. Nebyla to pouze obrana, ale také snaha najít vizi do budoucnosti.⁹⁰ To, k čemu směřovala, bylo vytvoření politického fenoménu. George Schöpflin objasnil příčiny hledání středoevropské identity následovně: Vznikla z potřeby vymanit se z hegemonie Sovětského svazu a ze snahy vytvořit takový region, který by nesl prvky plurality a demokracie. I přes odlišnosti se Západem byl středoevropský projekt cestou k opětovné europeizaci prostoru spolu s obnovou určitých hodnot a ideálů, které byly vlastní středoevropským národům a které

⁸⁴ Trávníček, ed., *V kleštích dějin*, 277.

⁸⁵ Thomas, *Helsinský efekt*, 39, 60.

⁸⁶ Timothy G. Ash, „Existuje střední Evropa?“, in *Středoevropan volbou* (Praha: Institut pro středoevropskou politiku a kulturu, 1992), 6.

⁸⁷ Thomas, *Helsinský efekt*, 39.

⁸⁸ Schöpflin, „Central Europe: Kundera, incompleteness, and lack of agency“, 18.

⁸⁹ Judt, „The Rediscovery of Central Europe“, 31–35.

⁹⁰ Vykoukal, ed., *Visegrád*, 10.

potlačil sovětský systém.⁹¹

V této úvaze tedy na počátku středoevropské debaty stálo Rusko. Ze snahy vymezit se proti němu se zrodila potřeba pojmenovat určitou část Evropy, která se necítila být jeho součástí. Podle norského politologa Ivera B. Neumanna identita není myslitelná bez rozdílu. Pro identitu jsou důležité dva prvky – jak „my“, tak „oni“. Onen vnější, cizí prvek však nepředstavovalo pouze Rusko. Střední Evropa se proti němu sice vymezovala (Neumann použil i výraz Claudia Magrise, že debata byla metaforou protestu), ale stejně tak věděla, že nebyla Západem. Vymezení od druhé jmenované oblasti na sebe bralo podobu výtky směřované k příliš intenzivní amerikanizaci, čímž se zároveň poukazovalo na morální nadřazenost středoevropského prostoru.⁹²

S touto diferenciací ale přicházela otázka, zda bylo oním cizím východním prvkem Rusko, nebo Sovětský svaz. Neumann se přiklonil k tomu, že to bylo Rusko, neboť vymezování pokračovalo i po pádu komunismu – tím dostal proces svůj etnický rozměr, protože nešlo pouze o protest proti komunistickému systému, ale proti ruskému státu a národu jako takovému.⁹³

K podobě Východu se také váže označení Ruska za „asijské“, které se u některých autorů ohlasů k eseji také objevovalo. Hans Lemberg to objasnil jako tendenci určitých francouzských a německých kruhů v minulosti označovat vše cizí za asijské. Svou roli hrálo také teritoriální rozšíření Ruska do Asie a stejně tak systém, který se svým despotismem blížil tomu, co bylo známé u orientalismu. Označení Ruska za asijský despotismus se poté používalo během válečné propagandy a přetrvalo i do ideologie studené války.⁹⁴

Samotné pátrání po středoevropské identitě by také mohlo být chápáno jako hledání mýtu, se kterým se pojila nostalgie. Na počátku 60. let vydal italský historik Claudio Magris svůj *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*. Autor tím na sebe strhl poměrně značnou pozornost, protože se „zaměřil na doposud málo zmapovaný prostor, jemuž se mělo v průběhu následujících desetiletí dostat obrovského zájmu“.⁹⁵ Byly to právě debaty o kulturních specifikách střední Evropy a o podobě střední Evropy vůbec, které

⁹¹ Neumann, „Russia as Central Europe's Constituting Other“, 354.

⁹² Ibid., 355–357.

⁹³ Ibid., 368–369.

⁹⁴ Hans Lemberg, „Ke vzniku pojmu východní Evropa v 19. stol. Od „severní“ k „východní“ Evropě“, in *Porozumění. Češi-Němci-východní Evropa*, eds. Jan Křen, Jiří Pešek et al. (Praha: Nakladatelství lidové noviny, 1999), 263.

⁹⁵ Jiří Pelán, „Habsburský mýtus Claudia Magrise. Doslov“, in *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*, Claudio Magris (Brno: Barrister & Principal, 2001), 286.

následovaly.

Magris zkoumal obraz monarchie v rakouské společnosti na základě analýzy prací několika spisovatelů. Tito autoři zachycovali obraz, který si o sobě tato společnost vytvářela.⁹⁶ V tomto smyslu je možné chápat pocitovou vyprázdňenost jako vodítko k pátrání středoevropských intelektuálů po dalších hodnotách, které je spojovaly nebo které je odlišovaly od jednotlivosti obrovského celku zvaného Východ. Politolog Vít Hloušek napsal, že to byla právě Habsburská monarchie, která středoevropskému prostoru vtiskávala podobu. Ovlivňovala politiku, kulturu, chování společnosti a byla domovinou lidí, kteří se po válce významně podíleli na podobě nového státu.⁹⁷ Tony Judt připomněl, že znovuoobjevení střední Evropy by nikdy nemohlo být kompletní, pokud by součástí diskusí nebylo Německo a v této době také právě zmíněné Rakousko.⁹⁸

S těmito změnami souvisely i různé události, které mohly menší či větší měrou ovlivnit jak směr myšlenek Milana Kundery, tak dalších intelektuálů. Roku 1982 se ve Vídni uskutečnila výstava k výročí 200 let od vlády Marie Terezie, která připoutala velkou vlnu pozornosti. V podobném duchu se následujícího roku na podzim konalo (tentokrát v severní Itálii, odkud pocházel také Magris) kolokvium s ústředním tématem střední Evropy. Zahájil jej Otto von Habsburg a vystoupily zde i další významné osobnosti. Objevila se tam taková témata jako Vídeň jako kulturní centrum, střední Evropa coby rodiště Franze Kafky nebo střední Evropa jako kolébka psychoanalýzy a pražského strukturalismu. Roku 1983 navštívil papež Jan Pavel II. Vídeň a při kázání na náměstí Hrdinů se dokonce přihlásil ke svému středoevropanství. Byl to také ten samý rok, kdy Kundera vydal svou esej ve francouzštině.⁹⁹

1.1.6 Debata v osmdesátých letech

Předchozí kapitola se věnovala především příčinám znovuoobjevení pojmu střední Evropa. Tato kapitola se zaměří na to, kdo byli aktéři stojící u tohoto zrodu.

Petr A. Bílek uvedl, že většina osobností zainteresovaných v debatě vyjadřovala své postoje z pohledu beletristů, básníků nebo esejistů. Upozorňoval také na to, že debata měla exilovou podobu. Názory přicházely z různých kulturních a jazykových zázemí

⁹⁶ Pelán, „Habsburský mýtus Claudia Magrise.“, 286-300.

⁹⁷ Vít Hloušek, „Pojem střední Evropy, jeho proměny a milníky politického vývoje“, in *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity : řada historická (C)*, ed. Vít Hloušek (Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2007), 32.

⁹⁸ Judt, „The Rediscovery of Central Europe“, 40.

⁹⁹ Trávníček, ed., *V kleštích dějin*, 274–275.

a nejhojněji se vyskytovaly v anglicky nebo francouzsky hovořícím prostředí, především jako materiály v časopisech nebo témata na konferencích. Jako příklad jmenoval Czeslawa Miłosze, který pobýval v americkém exilu, Milana Kunderu ve svém francouzském exilu a Geörgy Konráda v exilu maďarském, vnitřním. Autoři měli možnost sledovat střední Evropu dvojitým pohledem – jednak prizmatem zasvěcence, poté jako člověka, který sleduje dění zvenku.¹⁰⁰

Spolu s nimi začali psát o střední Evropě i další středoevropští autoři. V mnoha případech tu byli ještě před Kunderou a psali v podobném smyslu, ale najednou na ně na Západě začali pohlížet jako na něco více než pouhé drobné skupiny odborníků nebo spoluobčanů.¹⁰¹ Byla to chvíle, kdy střední Evropa, ať už vypadala jakkoliv, začínala získávat svůj prostor na evropské scéně.¹⁰²

Není náhodné, že iniciativa přicházela z intelektuálního prostředí. Nastoupivší socialistické vlády ve 2. polovině 40. let potřebovaly legitimizaci, a tu jim dávali právě intelektuálové. Ať to byla upřímná nebo vynucená podpora, stáli tu jako jeden z pilířů komunistické moci. Pro střední Evropu to znamenalo konec historických pout se západním kulturním prostředím a podřízení se směru nařízenému Moskvou. „*Muselo se malovat, jako malovali Sověti, skládat hudbu jako oni, psát jako sovětsí spisovatelé*“.¹⁰³ Takto vzpomínal polský režisér Andrzej Wajda na socialistický realismus. Situace se však v posledních dvaceti letech komunistické nadvlády začala měnit. Ti, kteří podporovali pražské jaro, byli po roce 1968 vystaveni represím. Přesouvali se od moci spíše ke společnosti a od politiky k antipolitice. Zároveň už politická moc intelektuály tolik nepotřebovala, neboť marxismus nikdo nebral vážně. I tak se komunistická moc těchto lidí obávala, protože poukazovali na její nelegitimitu. Tyto změny také souvisí s růstem disentu, který měl v různých státech různou podobu.¹⁰⁴

Kulturní život socialistické střední Evropy byl podmíněný ideologií režimu a cenzurou. Lidské vědomí bylo možné nejlépe změnit právě skrze kulturu, čehož chtěly režimy využívat k umlčení lidí, ale vytvářelo to zároveň na umělecké prostředí tlak. Ten ústil ve snahu vymanit se z těchto mantinelů a tvořit mimo politické pojmy. Spisovatelé se tak dostali do pozice, ve které měli sami určitou moc. Pouze v umění, potažmo v literatuře,

¹⁰⁰ Bílek, „Constructing the Paradoxical Middle“, 331.

¹⁰¹ Judt, „The Rediscovery of Central Europe“, 31–32.

¹⁰² Schöpflin, „Central Europe: Kundera, incompleteness, and lack of agency“, 18.

¹⁰³ Rupnik, *Jiná Evropa*, 219.

¹⁰⁴ *Ibid.*, 213–243.

mohla společnost vidět obraz skutečného světa.¹⁰⁵ Podle Petra A. Bílka tito autoři ani neměli pro své argumenty zakotvení v reálném světě. Jejich argumenty bývaly založeny na narativních principech, které mnohdy získávaly převahu nad snahou o faktografickou správnost.¹⁰⁶ Byla to paradoxní situace – smyšlený fiktivní svět byl jediným prostorem, který byl autentický.¹⁰⁷ „*V tomto smyslu dává literatura společnosti její identitu*“, napsal Rupnik.¹⁰⁸

Objevila se také nová periodika věnující se střední Evropě, například ročenka *Cross Currents*, která začala vycházet od roku 1982 v Michiganu. Příspěvky byly psané anglicky a týkaly se především středoevropské kultury a historie.¹⁰⁹

Střední Evropa měla pro různé státy různou konotaci, což bylo patrné i v pracích jednotlivých intelektuálů.¹¹⁰ Timothy Garton Ash poznamenal, že se Adam Michnik, významná osobnost polské opozice, ve svých textech o střední Evropě vůbec nezmiňoval. Podle jeho názoru to mohlo souviset s tím, že mají Poláci tendenci chápat některá východní území za svou ztracenou část.¹¹¹ Koneckonců také Rupnik uvedl, že Poláci za důležité elementy své historie považují Vilnius a Lvov – tam pro ně byla hranice s Východem.¹¹²

Jugoslávci vnímali tuto diskusi jako výraz protisrbských názorů a pro Čechy to naopak byla snaha o znovuspojení se Západem, podle toho, co uvedl Judt.¹¹³

V západním Německu se středoevropská diskuse rozvinula až později a narazila na určitou skepsi.¹¹⁴ Svě místo si však našla i tam. Pro západní Němce debata znamenala snahu vzdálit se od Západu dominovaného Spojenými státy.¹¹⁵ Tamější intelektuálové si ale byli vědomi negativních konotací spojených s pojmem „Mittleuropa“. Nepopírali původní význam této koncepce, na druhou stranu se rozhodli uchopit její myšlenky pragmaticky jako nástroj pro možné německé sjednocení. V podstatě se shodovali na tom, že střední Evropa jako intelektuální projekt byla vytvořena k tomu, aby se státy, které se do ní řadily, začlenily do západoevropských struktur. Tím by se k Západu přimkla také

¹⁰⁵ Ibid., 218–222.

¹⁰⁶ Bílek, „Constructing the Paradoxical Middle“, 331.

¹⁰⁷ Rupnik, *Jiná Evropa*, 218–222.

¹⁰⁸ Ibid., 222.

¹⁰⁹ Trávníček, ed., *V kleštích dějin*, 274.

¹¹⁰ Judt, „The Rediscovery of Central Europe“, 43.

¹¹¹ Ash, „Existuje střední Evropa?“, 13.

¹¹² Rupnik, *Jiná Evropa*, 15.

¹¹³ Judt, „The Rediscovery of Central Europe“, 43.

¹¹⁴ Martin Schulze Wessel, „Die Mitte liegt westwärts. Mitteleuropa in tschechischer Diskussion“, *Bohemia* 29 (1988): 326.

¹¹⁵ Judt, „The Rediscovery of Central Europe“, 43.

NDR.¹¹⁶

Samotné Německo se také stávalo předmětem diskusí. Byly to diskuse, které vyvstaly v souvislosti s otázkou vysídlení sudetských Němců po druhé světové válce. Izolovaný problém se začínal přesouvat do sféry česko-německých vztahů, které byly pro historiky Jana Křena a Václava Kurala středoevropským fenoménem.¹¹⁷ V diskusích vedených československým disentem se prolínala otázka česko-německých vztahů s bílými místy historie a také mezinárodními debatami.¹¹⁸

Myšlenkou, která z těchto diskusí mimo jiné vzešla, bylo, že Německo pro střední Evropu již není nebezpečné. V čem však nebezpečí doby spočívalo, to byla právě rozdělená Evropa.¹¹⁹ Dokládá to spolupráce mezi východními disidenty a západními pacifisty. Společně vypracovali například dokument odmítající ztotožnění Západu s EHS a zemí střední Evropy s Východem. Ten byl předložen delegátům na třetí konferenci o helsinské smlouvě roku 1986. Je to zároveň důkaz toho, že v této době již probíhaly politické a intelektuální interakce mezi Východem a Západem. Nepochopení ukázané na příkladu Jeana-Paula Sartra začínalo být překonáváno.¹²⁰

1.2 Milan Kundera

Tento autor pocházel z Brna, narodil se do rodiny hudebníka, učil se hře na hudební nástroje a věnoval se hudební kompozici. Studoval krátce literární vědu a estetiku na FF UK, ale poté přešel ke studiím filmové režie a scénáristiky. Později na FAMU vyučoval světovou literaturu, nejprve jako asistent a od roku 1962 jako docent. V roce 1970 mu bylo zakázáno publikovat v Československu a v roce 1975 emigroval do Paříže, kde začal také vyučovat na univerzitě. Po pádu komunismu se do vlasti vracel pouze zřídka a československé občanství, o které přišel roku 1981, mu bylo navraceno až roku 2019. Jedná se o autora, který se příliš neúčastní společenských či akademických událostí.¹²¹

Literární počátky Milana Kundery měly především formu poezie a jeho básnické knihy odpovídaly tehdejšímu oficiálnímu uměleckému směru, socialistickému realismu.

¹¹⁶ Dhand, *The Idea of Central Europe*, 175–176.

¹¹⁷ Wessel, „Die Mitte liegt westwärts“, 327.

¹¹⁸ Vykoukal, ed., *Visegrád*, 42.

¹¹⁹ Rupnik, *Jiná Evropa*, 67.

¹²⁰ Ibid.

¹²¹ „Milan Kundera“, *Slovník české literatury po roce 1945*, <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1265&hl=milan+kundera+> (staženo 10. dubna 2021).

Ve druhé polovině 50. let bylo v jeho tvorbě možné najít prvky psychologie individua či vztahy mezi mužem a ženou. Od konce 50. let jeho tvorba přebírala formu dramatu a prózy. V 60. letech zaznamenaly ohlas jeho hry *Majitelé klíčů* a *Ptákovina*. V jeho povídkách soustředěných do souboru *Směšné lásky* se poté objevilo mnoho z pozdějších témat, ať to byly existenciální otázky, motivy odpovědnosti za vlastní činy, porozumění mezi lidmi či identita člověka. Koncem 60. let vyšel významný román *Žert*, který byl zároveň autorovým románovým debutem. V tomto díle se autor zabýval proměnou, kterou společnost prodělala od padesátých let a objevil se zde také motiv vykořeněnosti. Následovala díla *Život je jinde* a *Valčík na rozloučenou*. První knihou, kterou napsal ve Francii, byla *Knihla smíchu a zapomnění*. Toto dílo mu dopomohlo k tomu, aby se jeho jméno dostalo do širšího povědomí i v západním světě. Zároveň byly v díle obsaženy motivy emigrace, idyly a kýče, které autor dále rozváděl také v dalším díle *Nesnesitelná lehkost bytí*.¹²²

Nesnesitelná lehkost bytí byla vydána v roce 1984 (česky 1985), tedy přibližně ve stejné době, kdy autor publikoval esej *Tragédie střední Evropy*. Jiří Trávniček si všiml toho, že autor se i ve svém románu k tematice střední Evropy vracel. Kundera konfrontací mezi „východním“ intelektuálem Tomášem a intelektuálem ze Západu Franzem ukázal, že tito dva lidé si nemohou rozumět. Používají sice stejná slova, ale každý v jiném kontextu svého prostředí. Právě neporozumění zde odkazuje na středoevropskou situaci, naznačenou výše chápáním výrazu „rights“.¹²³ Snaha přeložit traumata Východu do jazyka Západu byla tedy patrná i v románové tvorbě autora.

Není možné opomenout ani esejistickou tvorbu autora a v této souvislosti lze poukázat na myšlenkový svět Milana Kundery, který se formoval napříč jeho texty. Tímto vývojem se v knize *Středoevropan Milan Kundera* zabýval Tomáš Kubíček.¹²⁴

Jako jeden z prvních jmenoval Tomáš Kubíček příspěvek *O sporech dědických*, kterým se Milan Kundera přidal do polemiky okolo Nezvalova přihlášení k odkazu Guillauma Apollinaira. V něm například uvažoval nad nutností plynulé kontinuity uměleckého vývoje.¹²⁵

Jeho ústřední představa o nesamozřejmosti malého národa se poté objevila v projevu na IV. sjezdu Svazu československých spisovatelů v červnu 1967. V tomtéž

¹²² Ibid.

¹²³ Trávniček, ed., *V kleštích dějin*, 278.

¹²⁴ Kubíček, *Středoevropan Milan Kundera*.

¹²⁵ Ibid., 91.

projevu bylo možné vysledovat myšlenky, na které později navazoval, a stejně tak některé autority, z nichž vycházel (například František Palacký). Obecně to byli myslitelé 19. století a s nimi spojená tradice humanistické filozofie. Nebylo náhodou, že to byli lidé stojící zároveň u zrodu české národní myšlenky. Dále se v tomto projevu objevil názor, že český národ nikdy neměl zaručenou existenci, ale právě tato vlastní nejistota patřila mezi jeden z určujících rysů.¹²⁶ Jedním z jeho témat byla také osobnost spisovatele. Měli dle jeho mínění důležitou roli pro existenci českého národa, neboť podle úrovně českého písemnictví se může odvíjet odpověď na otázku, zda má takový národ vůbec smysl. Hovořil také o tom, že pro literaturu znamenalo posledních několik let dobu nebývalého rozmachu.¹²⁷

Další krok viděl Kubiček v textu *Český úděl*, ve kterém se objevila témata národní a kulturní identity. Kundera zde psal o tom, s čím se potýká nesamozřejmý malý národ a jaká je pro něho nutnost znovu a znovu se obhajovat. Tím se zároveň produkují jeho základní hodnoty, a to kriticismus a racionalismus. Kundera se zde více soustředil na rozdíly, které činily českou kulturu jedinečnou v rámci pluralitní evropské kultury.¹²⁸

Text *Z kulturního testamentu střední Evropy* byl dalším mezníkem vývoje směrem k eseji *Tragédie střední Evropy*. Od problematiky jedinečného českého národa se v něm Kundera přesunul k národu středoevropskému. Zároveň zde rozlišil tři podle něho určující pojmy pro střední Evropu. Byly jimi „cizost“ jako vnitřní, nikoliv vnější pocit, „nemístný smích“, kterým střední Evropa reaguje na vážnost dějin, a „posedlost koncem“.¹²⁹

Je tedy patrné, že vývoj takových fenoménů, jakými byly malý národ nebo podoba střední Evropy, byl pro Kunderu souvislý a nejednalo se o pouhé náhody či nahodilosti v eseji *Tragédie střední Evropy*. Autor měl hodnotový rámec, měl své argumenty a také určitý záměr.¹³⁰

Esej byla takřka ušitá na míru západnímu obecenstvu s cílem získat podporu pro národy spoutané Sovětským svazem (v Kunderově podání Ruskem).¹³¹ Samotný Kundera vysvětlil svou tehdejší motivaci následovně: „...pro všechny kolem mě byly Čechy částí toho, co se tehdy nenazývalo jinak než východní Evropa. Naše příslušnost k Rusku jim připadala jako cosi úplně přirozeného. Viděl jsem proto v pojmu střední Evropa základní

¹²⁶ Ibid., 93–95.

¹²⁷ Pavel Janoušek et al., *Přehledné dějiny literatury 1945–1989* (Praha: Academia, 2012), 188.

¹²⁸ Kubiček, *Středoevropsan Milan Kundera*, 96–98.

¹²⁹ Ibid., 104.

¹³⁰ Ibid., 106–107.

¹³¹ Dhand, *The Idea of Central Europe*, 171.

*klíč k pochopení české situace.*¹³²

Jeho snaha obrátit pozornost Západu na zapomenuté středoevropské národy byla výpovědí beroucí na sebe novou podobu. Nešlo o akademické předávání faktů, ale spíše o vyjádření umělce snažícího se tlumočit nesnadný úděl svého národa. Odezva na esej ze strany vzdělaného publika byla poměrně značná. Dočkal se ale mnoha kritických reakcí poukazujících na přehnanou emocionalitu či absenci přesvědčivé argumentace. Zároveň mu byla připsána zásluha za navrácení střední Evropy minimálně do širšího povědomí a diskusí. Jeho cíl by se v tomto smyslu dal považovat za splněný.¹³³

V téměř stejném duchu se k eseji vyjádřil Jacques Rupnik, když autorce této práce připomněl: „*Kunderova esej o střední Evropě je pohledem spisovatele, ne akademika či pa(vědce) a měla by takto být čtena; nabízí jednu jasnou tezi, která definuje identitu střední Evropy a silně ovlivnila vnímání regionu na Západě.*“¹³⁴

Svůj podíl na značné pozornosti eseje může mít i skutečnost, že západní intelektuálové poválečné éry se podle Judta inspirovali Paříží. Jejich reakce na události v sovětském bloku obvykle nějakým způsobem pramenily odtamtud. Do této situace by tedy zapadalo Kunderovo místo pobytu.¹³⁵

1.3 Svědectví

1.3.1 O časopisu Svědectví

Časopis *Svědectví* s podtitulem *Čtvrtletník pro politiku a kulturu* začal vycházet 28. října 1956 v New Yorku. Vznik časopisu v roce 1956 nebyl dílem náhody. Jak vysvětlil sám Pavel Tigrid, který časopis založil, jednalo se o reakci na dění uvnitř sovětského bloku. Konkrétními impulzy byly povstání v Maďarsku a odpor v Polsku téhož roku.¹³⁶ Na počátku vytyčil dva cíle, které považoval za klíčové. Tím prvním bylo držet vysokou úroveň časopisu. Chtěl jej zaměřit na čtenáře v Československu, nikoliv na exil, a věřil tomu, že právě domácí čtenáři, izolovaní od relevantních informací, si budou přát čtení o politických a kulturních děních nezatížených cenzurou a komunistickou ideologií. Měly tam být informace v globálních souvislostech. Druhý úkol se již týkal toho, jak do země časopis dostat. Nebyla jiná možnost než hledat dobrovolníky, kteří by byli ochotní výtisky

¹³² Dienstbier, ed., *Evropan Milan Kundera*, 79.

¹³³ Dhand, *The Idea of Central Europe*, 171.

¹³⁴ Jacques Rupnik, e-mailová zpráva adresovaná autorce, 12. dubna 2021.

¹³⁵ Judt, „The Rediscovery of Central Europe“, 30.

¹³⁶ Tigrid, „Svědectví o Svědectví – historie jednoho exilového časopisu“, 55–56.

propašovat, a těch se nakonec našlo na tisíce.¹³⁷

Podle Pavla Tigrida, bylo na počátku nesnadné zajistit finanční prostředky na provoz. Postupem času se jim však podařilo uchytit se. Členové rady měli vlastní práci, pro nikoho to nebylo zaměstnání na plný úvazek. Provoz kanceláře pak například pomáhalo dotovat Help and Action, které bylo spojené s Amnesty International a jehož pobočku vedla Tigridova manželka Ivana, uvedl Tigrid.¹³⁸ Ve světle nového bádání je ale dnes již známou skutečností, že bylo *Svědectví* podporováno i přes CIA.¹³⁹

V roce 1960 se redakce přesunula do Paříže, kde zprvu sídlila v Rue du Pont de Lodi. Po tomto přesunu stoupl počet autorů z domácího československého prostředí (do té doby převažovali autoři žijící v exilu). Podle Jitky Hanákové se časem z redakce stávalo neoficiální kulturní centrum československého exilu.¹⁴⁰ Vydavatelem časopisu byl nejprve Jiří Horák, poté Radomír Luža. Od č. 21 však vydavatel nebyl jmenován a udávalo se jednoduše „vyd. Svědectví“.¹⁴¹ Od roku 1981 redakce sídlila v Rue de Croix de Petit Champs, kde byla v dubnu 2007 odhalena pamětní deska věnovaná jak časopisu, tak jejímu významnému šéfredaktorovi.¹⁴² V letech 1990–1992 došlo k poslednímu přesunu, tentokrát do Prahy, a poslední ročníky vyšly v pražském Melantrichu. Redaktorem byl Pavel Tigrid, nicméně spolupracoval i s dalšími lidmi. Od č. 72 byla redakční rada anonymní, ale podle Jiřího Gruntoráda byli jejími členy pravděpodobně I. Kuneš, J. Otava a J. Rupnik.¹⁴³ V článku *Tajemné Svědectví Pavla Tigrida* byla také uvedena jména M. Skolil a J. Pelc.¹⁴⁴ Jeden ročník vždy tvořila čtyři čísla a struktura každého z nich zůstávala obvykle stejná. Co se grafické podoby týče, byl jejím autorem významný umělec Ladislav Sutnar.¹⁴⁵

V letech 1956–1972 provázela časopis také Edice Svědectví. Svazky, které tiskla, se stejně tak jako časopis vyznačovaly přesahem českého exilu a vycházely tam i překlady neoficiální ruské prózy a poezie, z exilové tvorby to poté byly například eseje a politická

¹³⁷ Ibid., 56.

¹³⁸ Pavel Tigrid a Petr Kotyk, *Mně se nestýskalo. Rozhovor Petra Kotyka s Pavlem Tigridem* (Praha: Labyrint, 2010), 79, 88.

¹³⁹ Viz Alfred A. Reisch, *Horké knihy ve studené válce. Program tajné distribuce knih ze Západu za železnou oponou financovaný CIA* (Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2018).

¹⁴⁰ Hanáková, ed., *Pavel Tigrid: Svědek dvacátého století*, 11.

¹⁴¹ Gruntorád, ed., *Exilová periodika*, 73–74.

¹⁴² Erik Tabery, „Nezapomenutelné Svědectví“, *Respekt*, 11. dubna 2007, <https://www.respekt.cz/glosy/nezapomenutelne-svedectvi> (staženo 21. března 2021).

¹⁴³ Gruntorád, ed., *Exilová periodika*, 73–74.

¹⁴⁴ Petr Zidek, „Tajemné Svědectví Pavla Tigrida“, *Lidové noviny*, 28. října 2006, <https://www.pressreader.com/czech-republic/lidove-noviny/20061021/282256660989481> (staženo 12. dubna 2021).

¹⁴⁵ Gruntorád, ed., *Exilová periodika*, 73–74.

publicistika. Někdy vyšly texty, které byly jinak publikované přes několik čísel časopisu a touto cestou mohly být uceleny do jednoho svazku. I po zániku samotné edice časopis spoluvydával ve spolupráci s jinými nakladatelstvími.¹⁴⁶

V časopisu dostávala stále větší prostor literatura a literární věda a kritika. V 60. letech se tam objevovaly úryvky knih nebo příspěvky z literárních časopisů.¹⁴⁷ Tigrid považoval přibývajícím prostor pro krásnou literaturu, recenze a moderní výtvarné umění za velice důležitý. Tyto záležitosti představovaly jakési ostrůvky svobody v nesvobodném světě. Kdyby se estetika různými cestami nepodporovala, nebylo by dle Tigrida po pádu režimu na co navazovat.¹⁴⁸

Hned v úvodním čísle byla publikována *Výzva*, ve které bylo upřesněno zaměření časopisu: „*Řada komunistických předáků ve střední a jihovýchodní Evropě už [požadavek plné nezávislosti na sovětském Rusku] postavila (...). Komunisté, kteří se v budoucnu ještě vůbec chtějí nazývat Čechoslováky, musí jej rovněž vznést a postarat se o to, aby byl v plné míře splněn: v tomto úsilí mohou počítat s podporou všeho lidu.*”¹⁴⁹

Směrování naznačené již v této *Výzvě* bylo v podstatě podáním pomocné ruky komunistům. V té době se jednalo o nezvyklou věc, neboť emigrace byla naladěná spíše antikomunisticky.¹⁵⁰ To, co viděla jako jedinou možnost, byl střet s komunistickým režimem.¹⁵¹

Koncepce, kterou Pavel Tigrid zastával a vkládal do časopisu, se nazývala gradualistická. Předpokládala, že i komunistické strany mají určitý vnitřní vývoj a vlivem toho musí přijít reformy, které v důsledku přinesou změny vedoucí až k zániku totality. Ke změně uvnitř strany může přispět diskuse, pokud se k ní někdo odhodlá.¹⁵² Redakce se tedy nevyhýbala ani publikování autorů, kteří v určitých chvílích svého života tíhli spíše k marxismu-leninismu. Hodnotné bylo to, že svůj názor změnili a dokázali hovořit o tom, jak k takové změně dospěli, co je motivovalo.¹⁵³ Ve *Svědectví* tedy nešlo o razantní odmítání komunismu, ale o snahu „*vést dialog s lidmi doma, tedy i s komunisty*“.¹⁵⁴

¹⁴⁶ Aleš Zach, *Knihy a český exil 1949-1990* (Praha: TORST, 1995), 43.

¹⁴⁷ Gruntorád, ed., *Exilová periodika*, 74.

¹⁴⁸ Tigrid, „Svědectví o Svědectví – historie jednoho exilového časopisu“, 58.

¹⁴⁹ *Svědectví* I, č. 1 (1956), 1.

¹⁵⁰ Jana Stárková, „Pavel Tigrid a československý exil v Rakousku“, in *Pavel Tigrid: Svědek dvacátého století*, ed. Jitka Hanáková (Praha: Národní muzeum, 2018), 58.

¹⁵¹ Gruntorád, ed., *Exilová periodika*, 72.

¹⁵² *Ibid.*

¹⁵³ Tigrid, „Svědectví o Svědectví – historie jednoho exilového časopisu“, 56.

¹⁵⁴ Petr Orság, „S komunisty se mluví (ba i spolupracuje). Pavel Tigrid a reformní komunisté v exilu po srpnu 1968“, in *Pavel Tigrid: Svědek dvacátého století*, ed. Jitka Hanáková (Praha: Národní muzeum, 2018) 23–24.

Příležitost posunout úroveň tohoto dialogu ještě dál se naskytla po roce 1968, kdy se v exilu ocitli i lidé, kteří byli bývalými komunistickými funkcionáři, ale neztotožňovali se s nově nastoleným normalizačním režimem. Otevíral se prostor pro další dialogy a polemiky právě s těmito lidmi.¹⁵⁵

Snahu o dialog dokládá mimo jiné uspořádání konference k 25. výročí založení *Svědectví* ve Frankenu.¹⁵⁶ Právě tam se setkávali poúnoroví exulanti s bývalými komunisty, kteří mohli „do diskusí vnést nový pohled.“¹⁵⁷ Takový význam mělo pro Tigrida toto místo pravidelného setkávání.

Tigridova otevřenost se projevovala také tím, že poskytoval určité zázemí v redakci představitelům sovětského disentu, kteří byli odhodlaní pokračovat i mimo svou vlast v boji proti porušování lidských práv. Z pařížské revue *Encounter* do *Svědectví* například otiskl rozhovor s Vladimírem Maximovem. Jak ze strany Tigrida, tak od ruských exulantů, byla ochota navázat bližší spolupráci, a tak se v Paříži dokonce uskutečnila dvoudenní rusko-československá neveřejná konference (7.-8. listopadu 1974). Tohoto setkání se zúčastnily desítky představitelů politické a kulturní opozice SSSR a ČSSR a spolu s nimi také na sto dalších osobností zabývajících se otázkou lidských práv z různých částí světa.¹⁵⁸

Tato výše popsaná koncepce byla spjata s dobou, ve které časopis vycházel. Několik čísel bylo publikováno ještě po pádu komunismu, nicméně v roce 1992 redakce svou činnost ukončila. V posledním čísle (93), které bylo tematicky nazváno jako „Nacionalismus – novodobá droga“, redakce uvedla: „*Všechno má svůj čas – i tato revue. Přijdou jiné, jinak pojaté, jinak zacílené. Tento časopis podával skoro půl století svědectví o jedné éře. Ta skončila. Děkujeme spolupracovníkům i čtenářům za věrnou oddanost.*“¹⁵⁹

1.3.2 Milan Kundera a Svědectví

Jméno Milana Kundery bylo vedle mnoha dalších zmíněno v oddílu věnovanému *Svědectví* v publikaci *Exilová periodika* jako příklad autora, který se v časopisu uplatnil především po tom, kdy v 60. letech začala na jeho stránkách dostávat větší prostor

¹⁵⁵ Ibid., 25.

¹⁵⁶ Příspěvky ze shromáždění vyšly knižně, viz Jiří Lederer, ed., *Svědectví Pavla Tigrida* (Mnichov: OPUS BONUM, 1982).

¹⁵⁷ Orság, „S komunisty se mluví“, 30–31.

¹⁵⁸ Jitka Hanáková, „Ivana Tigridová a její podíl v boji za lidská práva“, in *Pavel Tigríd: Svědek dvacátého století*, ed. Jitka Hanáková (Praha: Národní muzeum, 2018), 39–40.

¹⁵⁹ „Redakční sdělení“, *Svědectví* XXV, č. 93 (1992): číslo strany neuvedeno.

literatura.¹⁶⁰ Rejstřík Ilji Kuneše tak první příspěvek věnovaný Kunderovi skutečně řadí do roku 1963 (konkrétně č. 22). Jednalo se o ukázkou ze hry *Majitelé klíčů*, která se dočkala prvního vydání roku 1962. Samotnému úryvku předcházelo uvedení s názvem *Kundera v Göttingen*, jehož autorem byl Jaroslav Dresler.¹⁶¹

Další ukázkou Kunderovy tvorby mohli čtenáři zaznamenat v čísle 47. Tentokrát se jednalo o 5. díl románu *Život je jinde*, který byl poprvé vydán roku 1973 a českého překladu se dočkal o šest let později.¹⁶²

Kromě úryvků z děl byla Kunderova tvorba prezentována skrze recenze a články, které v časopisu publikovala Helena Kosková. V trojčísle 34–35–36 byl zmíněn v jejím článku *Poznámky k nové české a slovenské próze (II) (Kundera, Pecka, Sloboda, Fried, Vyskočil, Kliment, Putík, Škvorecký)*.¹⁶³ Samotnému Kunderovi se více věnovala v článku *Nejhůře strážené státní tajemství – prozaik Milan Kundera*, ve kterém se zabývala některými jeho vydanými díly a například jejich motivy nebo přijetím.¹⁶⁴ Tato literární kritička také do *Svědectví* napsala recenze ke knihám *Život je jinde*, *Nesnesitelná lehkost bytí* a *Umění románu*.¹⁶⁵

Článek týkající se M. Kundery publikoval také Pavel Tigrid. Nesl název *Plurál víc než sporný (k interview M. Kundery v L'Express)* a vyšel v č. 67 (rok 1982).¹⁶⁶ Článek začal následující větou: „*Milan Kundera je velký český spisovatel, patrně nejproslulejší ve světě od dob Karla Čapka*“.¹⁶⁷ Zde se vyskytovalo to, co bude dále patrné i v čísle s esejí *Tragédie střední Evropy*, tedy potřeba uvést na pravou míru určité téma, které Kunderu přesahuje a které by nemělo být ponecháno jednostrannému výkladu. V tomto případě se Tigrid ohradil proti „plurálu“, který Kundera použil k přiznání toho, že „jsme“ v 50. letech propadli jistě poezii totalitarismu. Tigrid tvrdil, že „oni“ (patrně odkazoval na sebe a lidi ve svém okolí) a další miliony lidí této poezii zcela jistě nepropadli a Kunderův plurál tedy vnímal jako „ošemetný“.¹⁶⁸

¹⁶⁰ Gruntorád, ed., *Exilová periodika*, 74.

¹⁶¹ Jaroslav Dresler, „Kundera v Göttingen“, *Svědectví* VI, č. 22 (1963), 179–194.

¹⁶² Milan Kundera, „Život je jinde“, *Svědectví* XII, č. 47 (1974), 513–123.

¹⁶³ Helena Kosková, „Poznámky k nové české a slovenské próze (II) (Kundera, Pecka, Sloboda, Fried, Vyskočil, Kliment, Putík, Škvorecký)“, *Svědectví* IX, č. 34–35.36 (1969), 322–334.

¹⁶⁴ Helena Kosková, „Nejhůře strážené státní tajemství – prozaik Milan Kundera“, *Svědectví* XV, č. 60 (1980), 703–712.

¹⁶⁵ Helena Kosková, „Milan Kundera: La vie est ailleurs“, *Svědectví* XII, č. 47 (1974), 543; H. Kosková, „Milan Kundera: Nesnesitelná lehkost bytí“, *Svědectví* XVII, 72 (1984), 826; H. Kosková, „Milan Kundera: L'art du roman“, *Svědectví* XX, 80 (1986), 949.

¹⁶⁶ Pavel Tigrid, „Plurál více než sporný“, *Svědectví* XVII, č. 67 (1982): 434–436.

¹⁶⁷ *Ibid.*, 434.

¹⁶⁸ *Ibid.*, 435.

Zároveň se již na tomto místě objevila tematika Ruska. Podle Kundery, jak vyplynulo z rozhovoru, k němuž se článek vztahoval, znamenal rok 1968 pohlcení cizí civilizací. Tigrid však uvažoval nad tím, zda nebyla tato cizost v Československu patrná již od roku 1948, a to nikoli jen kvůli Rusku, ale byla to cizost, která na sebe brala podobu známých tváří. Jinými slovy nebylo to pouze Rusko, kdo do Československa přinesl komunismus, ale také Čechoslováci. Tigrid se dále ironickým tónem otázal – a i zde je patrná návaznost na nadcházející téma pro číslo 74 – zda není vinen Západ, jemuž Kundera vyčítal lhostejnost.¹⁶⁹

Ve zmiňovaném čísle 74 byly zveřejněny reakce na esej *Tragédie střední Evropy*. Redakce do něho zahrnula také počátky debaty kolem eseje *Český úděl* (pro obě debaty v čísle vymezila tematické pásmo, jež je předmětem následující kapitoly). K eseji se ještě vztahovaly tři čtenářské dopisy. Dva z nich byly publikovány v č. 75, jeden v č. 76. Také tento materiál se stává předmětem analýzy. Svým obsahem dopisy přímo reagovaly na esej a jak uvedl samotný Jan Pelc, často byly psány intelektuály.¹⁷⁰ Autory těchto dopisů byli v č. 75 Adolf Bašta (adresováno z Paříže) a Vladimír Jiskra (adresováno z Brna s upřesněním, že se jedná o pseudonym historika žijícího v Československu).¹⁷¹ V čísle 76 byl autorem dopisu Pavel Stiller (tentokrát byl dopis adresován v Mnichova).¹⁷²

Na stránkách časopisu se objevila ještě jedna debata týkající se Milana Kundery. Jejím tématem byly tentokrát autorovy romány. Debatu zahájil příspěvek Milana Jungmanna *Kunderovské paradoxy*, který byl uveřejněn v č. 77, tedy jen několik vydání poté, co na stránkách *Svědectví* doznívaly reakce k eseji (ještě v č. 76 se objevil článek Jefima Fištejna a jeden čtenářský dopis, oba reagující na esej).¹⁷³ Následovala polemika nazvaná *Ještě o románech M. Kundery* (na rozdíl od pásma věnovanému *Tragédii střední Evropy*, zde před články nebyla žádná úvodní slova redakce).¹⁷⁴

Prvním příspěvkem byl článek Květoslava Chvatíka *Hranice literárně – kritického psychologismu a normativismu*.¹⁷⁵ V úvodním odstavci Chvatík napsal: „...pokud *Svědectví*

¹⁶⁹ Ibid., 435.

¹⁷⁰ Jan Pelc, e-mailová zpráva adresovaná autorce, 27. března 2021.

¹⁷¹ Čtenářské dopisy, které nemají oficiální název, jsou ve zkrácených citacích dále označovány jako „dopis redakci“. Adolf Bašta, „Vážená redakce...“, (dopis redakci), *Svědectví* XIX, č. 75 (1985): 759–760; Vladimír Jiskra, „Uprostřed Evropy (čtenářům *Svědectví* k úvaze)“, (dopis redakci), *Svědectví* XIX, č. 75 (1985): 763–764.

¹⁷² Pavel Stiller, „Milý pane redaktore...“ (dopis redakci), *Svědectví* XIX, č. 76 (1985): 989–990.

¹⁷³ Milan Jungmann, „Kunderovské paradoxy“, *Svědectví* XX, č. 77 (1986): 135–162; Jefim Fištejn, „Výhled na severovýchod“, *Svědectví* XIX, č. 76 (1985): 869–894.

¹⁷⁴ „Ještě o románech Milana Kundery“, *Svědectví*, XX, č. 79 (1986): 614–633.

¹⁷⁵ Květoslav Chvatík, „Hranice literárně – kritického psychologismu a normativismu“, *Svědectví* XX, č. 79

otiskovalo v poslední době spílání na Kunderovu adresu, bylo to možno považovat za projev tolerance, vyjevující, jaké zloby je schopen malý český člověk vůči úspěchu, kterého dosáhl nikoliv on, ale někdo jiný.“¹⁷⁶ Těmito slovy autor článku mohl odkazovat i na debatu z č. 74, kde skutečně zazněly negativní reakce, jak bude patrné dále.

Další článek nesl název *Několik poznámek ke „Kunderovským paradoxům“* a jeho autorem byl Josef Škvorecký.¹⁷⁷ Následovaly *Paradoxy kunderologů* Petra Krále.¹⁷⁸ Poslední příspěvek v tomto čísle byl *Nad Jungmannovou kritikou* od Ivana Bocka.¹⁷⁹ V č. 80 byl k tématu ještě otištěn *Dopis ke „kunderovské diskuzi“* Jana Křesadla.¹⁸⁰

Rejstřík Iji Kuneše skončil u čísla 80. Z vlastního vyhledávání autorky ve zbylých číslech časopisu vyplynulo, že jméno Milana Kundery se nadále vyskytovalo v pouhých zmínkách.¹⁸¹ V č. 81 se o Kunderovi psalo ve dvou dopisech od čtenářů, nicméně jednalo se o reakce na jeho romány a debatu ke *Kunderovským paradoxům*.¹⁸² V tomtéž čísle byl zmíněn v souvislosti se Susann Rothovou, překladatelkou jeho románů do němčiny. Další zmínka se objevila až v č. 85, a to v souvislosti s dílem Ivana Klímy, kdy došlo ke srovnání určitého motivu (opět se jednalo o románovou tvorbu autora).¹⁸³ V č. 86 to byla zmínka v ukázce z knihy *Když to není král*.¹⁸⁴ Jednalo se o rozhovor s Karlem Hvižďalou. V č. 87 se jeho jméno objevilo v článku *Pozdní jaro v Praze* a dále v článku *Sexuální revoluce se nekoná* (souvislost s intimitou v jeho knihách).¹⁸⁵ V č. 88 byl zmíněn u knihy *Generace*, která se zabývala 16 spisovateli, z nichž jedním byl také Milan Kundera.¹⁸⁶

Následující vydání bylo oproti ostatním odlišné. Jednalo se o dvojčíslo 89–90 z roku 1990, které znovu potvrdilo, jak velký význam měla diskuse kolem eseje *Tragédie střední Evropy* nejen z hlediska svého vlivu na debatu o střední Evropě, ale pro samotný časopis *Svědectví*. Dvojčíslo vyšlo jako pětisetstránková antologie toho

(1986): 614–619.

¹⁷⁶ Ibid., 614.

¹⁷⁷ Josef Škvorecký, „Několik poznámek ke Kunderovským paradoxům“, *Svědectví* XX, č. 79 (1986): 619–626.

¹⁷⁸ Petr Král, „Paradoxy kunderologů“, *Svědectví* XX, č. 79 (1986): 626–630.

¹⁷⁹ Ivan Bock, „Nad Jungmannovou kritikou“, *Svědectví* XX, č. 79 (1986): 630–633.

¹⁸⁰ Jan Křesadlo, „Dopis ke kunderovské diskuzi“, (dopis redakci), *Svědectví* XX, č. 80 (1986): 965.

¹⁸¹ „Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu (1956–1990)“, Scriptum, <http://scriptum.cz/cs/periodika/svedectvi>.

¹⁸² Vojtěch Kořán, „Vážený pane redaktore...“, (dopis redakci), *Svědectví* XXI, č. 81 (1987): 235–237;

Richard Balon, „Vážená redakce...“, (dopis redakci), *Svědectví* XXI, č. 81 (1987): 237–238.

¹⁸³ „Ivan Klíma. Láska a smetí. Nakladatelství Rozmluvy, Purley, 1988“, *Svědectví* XXII, č. 85 (1988): 170.

¹⁸⁴ Pavel Landovský, „Když to není král. Rozhovor s Karlem Hvižďalou“, *Svědectví* XXII, č. 86 (1989): 403–419.

¹⁸⁵ Bernard-Henri Lévy, „Pozdní jaro v Praze“, *Svědectví* XXII, č. 87 (1989): 536–537; Marek Skolil, „Sexuální revoluce se nekoná“, *Svědectví* XXII, č. 87 (1989): 556–557.

¹⁸⁶ „Antonín J. Liehm: Generace. Index, Kolín nad Rýnem 1988“, *Svědectví* XXII, č. 88 (1989): 928–929.

„nejpodstatnějšího“ z celkových dvanácti tisíc dosud publikovaných stran. Impulsem k vydání tohoto sborníku byl velký zájem o časopis *Svědectví* po tom, co se mohl začít volně prodávat. Vybrané příspěvky měly přiblížit novému čtenáři „ráz a profil“ časopisu. V první řadě se redakce snažila vybrat příspěvky k významným událostem československých dějin, ale řadila tam také eseje, básně, recenze apod.¹⁸⁷ V rubrice Rozhovory a polemiky tak bylo otištěno celé téma *Úděl, únos, únik...? Evropa, Rusko a my* ve stejné podobě, jako v č. 74.¹⁸⁸ Jinými slovy – redakce časopisu za celá léta svého působení vyzdvihla debatu kolem Kunderova textu jako jednu z těch nejdůležitějších a jako něco, s čím by se dle jejího názoru měli čtenáři, kteří se s časopisem setkali poprvé, seznámit a díky tomu pochopit, jakým směrem se časopis ubíral.

V č. 91 se objevil odkaz přímo na esej *Tragédie střední Evropy* v článku *Ta druhá Evropa* Jacquese Rupnika.¹⁸⁹ Byl to ale odkaz v pouhé větě, nejednalo se přímo o reakci na esej. V tomtéž čísle byl také publikován článek *Čeští a slovenští autoři ve Francii*, ve kterém figuroval i Milan Kundera. V č. 92 z roku 1991 v článku Diany Pintové bylo napsáno, že nyní, když Francie obecně straní demokracii a přijímá Ameriku jako univerzální systém, začínala naopak vzdávat hold hlasům přicházejícím ze střední Evropy a zde byl Kundera jmenován jako jeden z těchto „hlasů“.¹⁹⁰ Ještě se mu dostalo prostoru v článku zaměřeném na nový vývoj v kultuře.¹⁹¹ V posledním čísle 93 se otevíraly otázky týkající se nacionalismu. Jediná zmínka se objevila na samém začátku, kdy Pavel Tigríd v souvislosti s tématem čísla připomínal otázky „jací jsme“ a „jaký je český úděl“.¹⁹² Poté časopis *Svědectví* přestal vycházet.

1.3.3 „Úděl, únos, únik...? Evropa, Rusko a my”

Redakce v č. 74 vymezila tematický blok, který nazvala *Úděl, únos, únik...? Evropa, Rusko a my*.¹⁹³ Uvedla k němu, že Kunderova esej *Tragédie střední Evropy* vyvolala velké diskuse a vzhledem k tomu, o jak významného autora se jednalo, byl dosah

¹⁸⁷ Pavel Tigríd, „Úvodem”, *Svědectví* XXIII, č. 89-90 (1990): 3–5.

¹⁸⁸ „Úděl, únos, únik...? Evropa, Rusko a my”, *Svědectví* XXIII, č. 89–90 (1990): 357–386.

¹⁸⁹ Jacques Rupnik, „Ta druhá Evropa”, *Svědectví* XXIII, č. 91 (1990): 73–85.

¹⁹⁰ Diana Pintová, „Francouzská inteligence (znovu) objevuje Ameriku“, *Svědectví* XXIV, č. 92 (1991): 129–137.

¹⁹¹ Minka Rybáková, „Americká literatura na sklonku století”, *Svědectví* XXIV, č. 92 (1991): 141–155.

¹⁹² Pavel Tigríd, „Na cestu nové republiky“, *Svědectví* XXV, č. 93 (1992): 9.

¹⁹³ Pokud je uvedeno „redakce“, zpravidla se myslí samotný Pavel Tigríd. Právě on měl poslední slovo při výběru článků a dá se s mírnou nadsázkou říct, že se vše odehrávalo v jeho režii. Členů redakce však bylo více, například zmínění I. Kuneš, J. Rupnik, M. Skolil, J. Pelc. O tomto více viz Pavla Vírová, „Výpověď o Svědectví” (diplomová práce, Univerzita Karlova, 2008).

tohoto textu značný. Lidé, kteří se ke Kunderovu textu dostali, ho četli jako „zásadní příspěvek k západnímu pochopení mravní, kulturní a politické situace střeoevropských zemí, zejména soudobého Československa.“¹⁹⁴

Redakce se rozhodla „*ty nejpodstatnější [články uveřejnit] v plném nebo zkráceném znění*“,¹⁹⁵ s tím, že „*samozřejmě nejde o polemiku s Kunderou, ale o interpretaci střeoevropského a českého údělu jako takového, a tedy o otázku, nad níž – v daném kontextu – není závažnější. Jednostranný, příliš zobecněný a pro západní pochopení zjednodušený výklad by mohl způsobit značnou škodu: zatemnit spíše než osvětlit problém, nebo dokonce jej posunout až do říše legend.*“¹⁹⁶ Těmito slovy redakce pokračovala ve svém úvodu ke kapitole, kterou nazvala *Úděl, únos, únik...? Evropa, Rusko a my*.

Kunderovu esej redakce neotiskla celou. Na straně 350 byla „rezumována“ v klíčových bodech. Tyto klíčové body byly vybrány podle toho, k čemu se diskuse nejčastěji vracela. Zároveň respektovala Kunderovo členění eseje na 11 oddílů. Články vztahující se k výše uvedenému tématu byly číslovány a na stránkách časopisu tak lze nalézt devět článků. První tři články, které redakce pod svým úvodním slovem k bloku publikovala, se vztahovaly k debatě ohledně tzv. „českého údělu“ mezi Milanem Kunderou a Václavem Havlem. Poslední, devátý článek, je ve skutečnosti rozhovor Philipa Rotha s Milanem Kunderou. Interview nesla název *Na obranu intimacy*.¹⁹⁷ Jednalo se o rozpravu nad Kunderovými díly a – jak je patrné z titulu – nad intimitou, která v nich bývala typická. Zároveň se tam objevily myšlenky, které lze najít i v Kunderově eseji, jako střeoevropská zkušenost, mizející Evropa apod.

Po tomto rozhovoru následovala ještě poznámka jeho překladatele Zdeňka Urbánka, která byla dle slov redakce „ostře formulovaná“. Urbánek upozorňoval ty, kteří psali z exilu, vně československé hranice, necht' tohoto psaní zanechají, protože už je opouští „pravda o tomto místě a životě“. Názor redakce byl však jednoznačný: „*debata je zřejmě spíše otevřena, než ukončena.*“¹⁹⁸

Nejprve byla tedy k tématu přiložena Kunderova esej *Český úděl* z roku 1968.¹⁹⁹

¹⁹⁴ „Úděl, únos, únik...? Evropa, Rusko a my“, *Svědectví XXIII*, č. 89-90 (1990): 333.

¹⁹⁵ Ibid.

¹⁹⁶ Ibid.

¹⁹⁷ Philip Roth a Milan Kundera, „Na obranu intimacy. Philip Roth a Milan Kundera“, *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 363–368.

¹⁹⁸ „Úděl, únos, únik...? Evropa, Rusko a my“, 333–368.

¹⁹⁹ Milan Kundera, „Český úděl“, *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 333–338.

Poté následovala odpověď Václava Havla s titulem *Český úděl?*²⁰⁰ Havel se ohradil například proti tomu, že by český národ z jistých důvodů stál ve středu dějin, nebo proti tomu, že se soudy o soudobé situaci vytvářely pod dojmem „českého údělu“.²⁰¹ Podle Tomáše Kubíčka Havel nevzal na vědomí žánrové a časové situování eseje. Nicméně přiznal, že Kundera podlehl tehdejší atmosféře a ve své původní eseji představil nekritickou, až kýčovitou podobu českého národa. Kundera chtěl tímto způsobem národ podpořit; Havlovi se to zdálo být jako zbytečné ukolébávání ve chvíli, kdy by se mělo přemýšlet o rozhodném činu.²⁰²

Třetí článek, který byl k této polemice otištěn, nesl název *Radikalismus a exhibicionismus* a představoval Kunderovu odpověď na Havlovu reakci.²⁰³ Tomáš Kubíček upozornil na to, že debata byla zostřena vzájemným nepochopením. Spíše se akcentovaly rozdíly, přestože oba autoři některé základní ideje sdíleli. Co je spojovalo byla obava o společnost a snaha povzbudit ji. Rozděloval je však spor, zdali připsat větší hodnotu činu (takové řešení by upřednostnil Václav Havel), nebo postoji (neboť podle Kundery existuje jistý kontext, který člověk jednoduše nemůže ovlivnit, a pod jehož tíhou nese obtížně zodpovědnost za podobu svých činů).²⁰⁴

Tato starší debata se odehrála na stránkách časopisů *Tvár* a *Host do domu*, ale rozrůstala se i dále.²⁰⁵ Příspěvků tedy bylo více, ale redakce vybrala tyto tři. Nabízí se otázka, proč se redakce rozhodla přidat tuto starší debatu k té aktuální? Z hlediska motivů, které se v textech objevují, se dá vyvodit jednoduchá odpověď – jednalo se podobnou tematiku, která byla vlastní i nové debatě. Tuto úvahu může doplnit vzpomínka Jana Pelce, jednoho z členů redakce, kterého autorka oslovila. „*Od samého začátku se hledala platforma, jak Kunderovi odpovědět, ale nenarazit. Nejlepším řešením by bylo, kdyby mu odpověděl Havel. Určitě ho pan Tigríd nejméně dvakrát prosil, ale Havel odmítl (...) Už nevím, od koho přišel nápad, použít starou časopiseckou při Havel – Kundera. To by byla nejschůdnější cesta. Dalším problémem byla totiž Tigrídova celoemigrační snaha udržet exil svorný a jednotný. Považoval to za velmi důležité.*“²⁰⁶ Později ještě Jan Pelc dodal, že je možné, že Václav Havel odmítl žádost na polemiku s Kunderou a místo toho

²⁰⁰ Václav Havel, „Český úděl?“, *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 338–343.

²⁰¹ *Ibid.*, 342–343.

²⁰² Kubíček, *Středoevropan Milan Kundera*, 97–98.

²⁰³ Milan Kundera, „Radikalismus a exhibicionismus“, *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 343–349.

²⁰⁴ Kubíček, *Středoevropan Milan Kundera*, 98–102.

²⁰⁵ „Úděl, únos, únik..? Evropa, Rusko a my“, 333.

²⁰⁶ Jan Pelc, e-mailová zpráva adresovaná autorce, 27. března 2021.

sám nabídl tuto dřívější z roku 1968, nicméně nejedná se o zcela ověřený fakt.²⁰⁷

Informace, které poskytl Jan Pelc, doplňují výše uvedené vyjádření redakce k otištěným ohlasům. Ukázalo se, že si Pavel Tigrid přál na esej odpovědět a to proto, že se zdál Kunderův výklad jednostranný. Svědčí to o přístupu časopisu *Svědectví* k debatám a událostem rezonujícím ve společnosti – objevila se snaha se k takové debatě vyjádřit a otázkou pouze bylo, jakým způsobem to učinit.

Ke starší otištěné polemice poskytl autorce informace také Jacques Rupnik. V soukromé korespondenci uvedl: „*zdálo se tehdy, v hluboké normalizační noci, zřejmě, že v polemice měl ‚pravdu‘ střízlivý Havel a ne Kundera unesen iluzemi o Jaru 68 i o možnosti něco podstatného zachovat po invazi.*“²⁰⁸

Následovaly texty reagující na esej *Tragédie střední Evropy*. První článek, otištěný v časopisu pod stěžennými body eseje, nesl název *Jiná civilizace?*²⁰⁹ Jeho autorem byl Milan Šimečka, filozof, literární kritik a autor politologických esejí. Byl členem KSČ, ale po invazi v roce 1968 a následném příchodu normalizace byl ze strany vyloučen a nucen opustit akademické prostředí.²¹⁰ Byl činný v samizdatové a exilové literatuře a pro své protirežimní postoje byl v letech 1981-1982 vězněn.²¹¹ Z tohoto pohledu se tedy dá Milana Šimečku označit jako příklad člověka určitým způsobem propojeného s komunistickou stranou, s níž se redakce rozhodla spolupracovat v souladu se svým otevřeným postojem, jak bylo již objasněno výše.

Další článek, který redakce vybrala, byl *Dopis redakci The New York Review of Books*.²¹² Jednalo se ovšem o dopis, který nebyl původně uveřejněn. Jeho autor, Milan Hauner, je historik česko-německého původu, který se zabývá především tématem druhé světové války, Německem a česko-německými vztahy. Po sovětské invazi se rozhodl emigrovat do Velké Británie a v roce 1980 se odebral do Spojených států. Působil

²⁰⁷ Jan Pelc, e-mailová zpráva adresovaná autorce, 28. března 2021.

²⁰⁸ Jacques Rupnik, e-mailová zpráva adresovaná autorce, 12. dubna 2021.

²⁰⁹ Milan Šimečka, „Jiná civilizace?“, *Svědectví* XIX, č. 74 (1985): 350–356.

²¹⁰ Ve své knize *Obnovení pořádku* Šimečka napsal, že když byl pozván na obvodní výbor strany, věděl, že o jeho osudu již bylo předem rozhodnuto. Předložili mu vybrané citace z jeho textů a on potvrdil, že je napsal. Legitimaci poté odevzdal sekretářce. Milan Šimečka, *Obnovení pořádku* (Brno: Atlantis, 1990), 44; „*Šimečka se rozhodl nepřijmout žádný nabízený kompromis s režimem a odmítl práci v knihovně, v dokumentačním středisku nebo v nějakém ústavu. Pracoval pak v dělnických profesích (...)*“ . Boleslav Navrátil, „Milan Šimečka, filozof a disident z Bohumína“, *Karvinský deník*, 1. září 2012, <https://www.mesto-bohumin.cz/cz/ptejte-se/novinove-clanky/24733-milan-simecka-filozof-a-disident-z-bohumina.html>, (staženo 25. dubna 2021).

²¹¹ „Milan Šimečka (1930-1990)“, *The Other Europe*, https://www.otherurope.com/en/video/1003_milan-simecka (staženo 25. ledna 2021).

²¹² Milan Hauner, „Dopis redakci The New York Review of Books“, *Svědectví* XIX, č. 74 (1985): 356–359.

v mnohých institutech a na různých univerzitách, například na University of Wisconsin-Madison, odkud byla adresovaná i jeho reakce ke Kunderově eseji.²¹³

Třetím článkem (podle číslování redakce šestým v rámci tématu) byl ...*ve věci střední Evropy* Jánose Kise.²¹⁴ J. Kis byl jedním z vůdčích představitelů demokratické opozice maďarského komunistického režimu od poloviny 70. let. Předtím působil jako výzkumný pracovník na Institutu filozofie pod Maďarskou akademií věd, ale v roce 1973 byl z politických důvodů propuštěn. V 80. letech také působil jako zakladatel a hlavní redaktor ilegálního politického časopisu *Beszélő*.²¹⁵

V časopisu byly dále uveřejněné dvě reakce adresované z *Le Débat*. Jednou z nich byl kratší příspěvek Françoise Bondyho *Začátek tragédie je jinde*.²¹⁶ Autor byl švýcarský žurnalista a romanopisec známý především svými politickými komentáři. V roce 1950 v Paříži založil časopis *Preuves*. Od roku 1970 žil v Curychu.²¹⁷

Druhá reakce z *Le Débat* nesla název *Rusko Pasternaka, Mandelštama, Achmatové* a jejím autorem byl Georges Nivat.²¹⁸ Od roku 1974 byl profesorem na Ženevské univerzitě (roku 2000 byl tamtéž jmenován čestným profesorem), působil také například jako badatel v Russian Research Center na Harvardově univerzitě. Tento původem francouzský akademik, historik a také překladatel se specializuje především na oblast Ruska. Tato skutečnost je patrná již z výčtu prací, které napsal.²¹⁹ Jednalo se například o dílo *Vers la fin du mythe russe*.²²⁰ Z oblasti ruské kultury se pak věnoval konkrétně Alexandru Solženicynovi; mezi práce zaměřené na jeho osobu patří například *Sur Soljénitsyne*.²²¹

Za tímto článkem byl uveřejněn stručný komentář Ivana Svitáka.²²² Jednalo se o člověka, který byl, podobně jako Milan Šimečka, spojen s KSČ. Počínaje rokem 1956 se ale stal kritikem dogmatického pojetí marxismu, v roce 1964 byl vyloučen ze strany a poté

²¹³ „Milan L. Hauner“, Foreign Policy Research Institute, <https://www.fpri.org/contributor/milan-hauner/>.

²¹⁴ János Kis, „Ve věci střední Evropy“, *Svědectví* XIX, č. 74 (1985): 360.

²¹⁵ „Janos Kis“, Central European University: People, https://people.ceu.edu/janos_kis (staženo 23. listopadu 2020).

²¹⁶ François Bondy, „Začátek tragédie je jinde“, *Svědectví* XIX, č. 74 (1985): 361.

²¹⁷ „François Bondy“, Project Gutenberg self publishing Press,

http://self.gutenberg.org/articles/eng/Francois_Bondy?View=embedded%27 (staženo dne 25. ledna 2021).

²¹⁸ Titul článku je uveden v té podobě, v jaké byl otištěn ve *Svědectví*, ačkoliv by mělo být jedno z jmen opraveno na „Achmatovová“. Georges Nivat, „Rusko Pasternaka Mandelštama, Achmatové“, *Svědectví* XIX, č. 74 (1985): 361–362.

²¹⁹ „Curriculum Vitae“, Georges Nivat, <http://nivat.free.fr/cv.html> (staženo dne 25. ledna 2021).

²²⁰ Georges Nivat, *Vers la fin du mythe russe* (Lausanne: L'Âge d'Homme, 1982).

²²¹ Georges Nivat, *Sur Soljénitsyne* (Lausanne: L'Âge d'Homme, 1974).

²²² „Odpověď Ivana Svitáka na literární anketu československého vysílání rozhlasu Svobodná Evropa“, *Svědectví* XIX, č. 74 (1985): 362.

se přidal k reformnímu proudu pražského jara. Nakonec však emigroval. Byl to člověk vzdělaný v oblasti filosofie, později se také zabýval vztahem umění a moci.²²³

V č. 76 ještě vyšel článek Jefima Fištejna, který působil v Rádiu Svobodná Evropa, byl signatářem Charty 77, a také šéfredaktorem Lidových novin. V roce 1980 byl donucen k emigraci a odešel do Vídně. Ve svých článcích se obvykle orientoval na středoevropskou a východoevropskou oblast, což bylo patrné i v jeho příspěvku do *Svědectví*.²²⁴ Jeho článek nesl název *Výhled na severovýchod*.²²⁵ Svým obsahem i tím, že jej Ilja Kuneš ve svém rejstříku zařadil k tématu *Úděl, únos, únik...?*, se dá tento příspěvek označit za další z reakcí na Kunderovu esej. Na druhou stranu se tento příspěvek od ostatních reakcí odlišuje – a to svým rozsahem, komplikovanějším slohem a také tematicky. Autor se přesunul ze samotné reakce na esej k podrobnější syntéze zabývající se vztahem Ruska a Západu, ruské emigrace, ruské povahy, práva, kultury apod. Tento článek také vybočuje z pásma, které bylo sestaveno jako reakce redakce ke Kunderově eseji v č. 74. Stojí tak na pomezí výběru článků a od toho se odvíjel také přístup k tomuto zdroji v analýze.

²²³ „Ivan Sviták“, Ústav pro soudobě dějiny AV ČR, <http://www.disent.usd.cas.cz/rejstrik-autoru/svitak-ivan/> (staženo 26. ledna 2021).

²²⁴ „Jefim Fištejn“, Česká televize, <https://www.ceskatelevize.cz/lide/jefim-fistejn/> (staženo 27. ledna 2021).

²²⁵ Jefim Fištejn, „Výhled na severovýchod“, *Svědectví* XIX, č. 76 (1985): 869–894.

2 Analytická část

Dvě následující podkapitoly této části pojednávají především o tom, co bylo napsáno v jednotlivých zkoumaných textech. Kapitola „Střední Evropa v pojetí Milana Kundery“ se zaměřuje na samotnou esej a tvoří tak další z kontextů k ohlasům, kterým je věnována kapitola „Témata analýzy“.

Například podle Renáty Sedlákové diskurzivní analýza při práci s podobným materiálem hledá skryté významy a objasňuje nově odhalené poznatky.²²⁶ Vysvětlení zjištěných informací je předmětem třetí podkapitoly této části, nazvané „Interpretace“. Tento poslední oddíl konkretizuje diskurz, který se váže k ohlasům Kunderovy eseje, a zároveň vede k zodpovězení výzkumné otázky: o čem vypovídají zmíněné reakce na esej *Tragédie střední Evropy*. Vzhledem k tomu, že se obecná problematika diskurzu nezastavuje u pouhého objasnění textu, ale zohledňuje i mimotextové skutečnosti, hledání odpovědi na otázku „o čem vypovídají...“ zahrnuje také onen širší kontext, který význam textů spolukonstruoval.

2.1 Střední Evropa v pojetí Milana Kundery

Podle Kundery je střední Evropa „*nejistá oblast mezi Ruskem a Německem, obývaná malými národy*“; za malý národ považoval takový, „*jehož holá existence je uvedena v pochybnost*“.²²⁷ Střední Evropa není stálá a není možné jí narýsovat hranice, jak tvrdí autor. „*Je to kultura nebo osud. Její hranice jsou imaginární a je třeba je znovu vytyčovat v každé nové historické situaci*“.²²⁸ Spojuje ji společná paměť, spojují ji podobné problémy a konflikty, kterými musely její národy projít a také určitá společná tradice.²²⁹

„*Dějiny Poláků, Čechů, Slováků i Maďarů byly bouřlivé a nesoustavné. Tradice jejich státnosti byla slabší a méně plynulá než u většiny evropských národů. Pod německými údery na jedné a ruskými na druhé straně spotřebovali spoustu energie k zápasu o přežití a uchování vlastního jazyka*“.²³⁰ Tyto národy podle něho nejsou dobyvatelé, nýbrž oběti a outsideri. S nevinností se také nemálo pojil rys jakési „křehkosti“ či „nestability“. Středoevropské národy mají takovou zkušenost, že jsou si vědomy toho, že jejich existence není jistá. Jsou to národy, které se pohybovaly na hranici existence

²²⁶ Sedláková, *Výzkum médií*, 395.

²²⁷ Kundera, „Únos Západu“, 141.

²²⁸ *Ibid.*, 139

²²⁹ *Ibid.*, 140.

²³⁰ *Ibid.*, 138.

a neexistence.

Tváří v tvář své nejisté existenci byly tyto národy spjaty s vlastní svobodou, která jim byla odjímána a za kterou bojovaly. Podle Wandycze byla svoboda těžce zkoušena během komunistického režimu a mnohé revolty, které se tam odehrávaly, opět připomínaly požadavek svobody.²³¹ V Kunderově pojetí byly střeoevropské revolty, ať to byl rok 1956 či 1968, dramatem Západu, který byl přemístěn na Východ a bránil svou identitu. „*Ani v jediném případě by se byl režim neubráníl déle než tři hodiny, kdyby za ním nestálo Rusko.*“²³²

Významné místo v Kunderově eseji měla rozmanitost. Uvedl některé konkrétní osobnosti střeoevropské kultury, které byly spjaty s několika různými národy a mnohdy hovořily německým jazykem. Nadto vyzdvihoval především židovský národ, neboť „*žádná jiná část světa nebyla tak hluboce poznamenána působením židovského génia.*“²³³ Zároveň díky němu spatřoval některé paralely s malými střeoevropskými národy, které také v dějinách přežily působení větších států. Jako by samotný židovský národ předznamenával osud střední Evropy, a tím i celé Evropy.²³⁴

Jedním z výrazných témat, kterým se Kundera v eseji věnoval, bylo Rusko - ačkoliv se od něho distancoval tvrzením, že „*Rusko není [jeho] téma a [nehodlá] se zaplést do jeho nesmírné složitosti, v níž se nijak zvlášť [nevyzná].*“²³⁵ Z jeho pohledu to nebyl pouze komunismus, který se stal zhoubným pro východní Evropu. Již před příchodem komunismu probíhala například rusifikace Polska a myslitelé 19. století varovali před jeho imperiálními ambicemi. Komunismus sice byl například negací ruské religiozity, avšak z pohledu podrobených států představoval spíše kontinuitu, protože naplňoval některé aspekty ruské podstaty, které existovaly již předtím. Ruská uniformita s co nejmenší rozmanitostí na co největším možném prostoru byla nadto v přímém rozporu se střední Evropou, která naopak představovala kulturní rozmanitost rozprostírající se na malém prostoru.²³⁶

Kundera netvrdil, že ruská kultura je jednoznačně špatná. Vyzdvihl například literární počiny 19. století, zmínil kulturní setkávání a prolínání této doby. Nicméně při čtení ruských románů (zmiňuje př. Gogola) střeoevropský čtenář cítí „cizost“. Ať je již

²³¹ Wandycz, *Střední Evropa v dějinách*, 19–20.

²³² Kundera, „Únos Západu“, 135.

²³³ *Ibid.*, 140.

²³⁴ *Ibid.*, 141.

²³⁵ *Ibid.*, 136.

²³⁶ *Ibid.*, 136–137.

ohromen nebo vyděšen, tento čtenář ví, že příběh, který před ním leží, patří do vzdáleného světa stojícího na jiných zkušenostech. Rusko zažilo katastrofy větších rozměrů, těžko představitelných pro Středoevropany. Rusové zcela odlišně vnímali prostor, neboť ten jejich má nesmírnou šíři, jinak vnímali čas, který pro ně plyne v jaksi pomalejším tempu a jejich život měl jiný rytmus. Proto považoval situaci, která nastala po roce 1945, za útok na středoevropskou civilizaci. Rusko a střední Evropa byly po této stránce pro Kunderu neslučitelné.²³⁷

Podle Kundery představovala možnou hráz proti Rusku Habsburská monarchie, dokud ještě tvořila jeden celek. Ani této eseji se tedy nevyhnula probíhající vlna nostalgie spojená s Magrisovým habsburským mýtem a také s událostmi spojenými se vzpomínáním na existenci monarchie. Její rozpad vnímal Kundera jako tragédii, neboť národy k ní náležící nebyly nadále chráněny. S odkazem na Palackého podotkl, že se jednalo o protiváhu proti rozpínavosti Ruska. Na druhou stranu ale přiznal její neúspěchy; nepodařilo se jí vytvořit federaci rovných národů. Její rozpad způsobil, že po ní zbyly malé zranitelné státy, které se staly snadnou kořistí pro Hitlera a poté pro Stalina.²³⁸

Jak je patrné, mnoho témat objevujících se v Kunderově eseji bylo odrazem témat, která bývají zmiňována v souvislosti s otázkou, co je to střední Evropa, nebo co mají středoevropské státy společného. Zmizení habsburské monarchie, malé národy, nevinnost, diskontinuita a nestálost, vztah k Rusku, kultura... Zároveň se ale Kundera snažil o přesah. Nešlo mu pouze o to, aby objasnil své pojetí střední Evropy. Jak bylo uvedeno výše, z jeho strany se jednalo o apel namířený směrem na Západ. Dá se říct, že to byla výtka a varování.

Proč výtky? Podle autorky práce se jedná o následující: Již z podstaty dějin se malé národy musely podřídit vůli velmocí. Rokem 1945 zmizely z mapy, aniž by si toho všiml Západ, s nímž je pojila kultura. Pokusy o změny režimu, požadavky více práv či větších svobod odehrávající se v letech 1956, 1968, 1970, 1981 byly pokusem o návrat do Evropy. Evropa ale znamenala pouze Západ a k němu střední Evropa v té době nenáležela. Západ mlčel a nic neviděl. Kundera mohl psát také pod dojmem Závěrečného aktu helsinské konference, ačkoliv ho nejmenoval přímo. V jeho pojetí by to však byla další ze série událostí potvrzujících, že o střední Evropu vůbec nejde. Všechny tyto události jakoby se kumulovaly, až je Kundera otevřeně sdělil Západu a ukázal na něho jako na viníka. V eseji

²³⁷ Ibid., 138.

²³⁸ Ibid.

byla znatelná frustrace a zklamání. Kunderova frustrace byla ostatně patrná také v jeho románové tvorbě, například v *Nesnesitelné lehkosti bytí*. Kundera v ní skrze své postavy poukazoval na to, že Západ nerozuměl tomu, co se stalo.²³⁹ Také Jiří Trávniček poznamenal, že předmětem Kunderovy kritiky nebyl jaltský systém sám o sobě, ale především „jeho recepce v zemích, které zůstaly na té lepší straně železné opony.”²⁴⁰

Proč varování? Západ zapomněl na kulturu, a tak už viděl pouze to, co po střední Evropě zůstalo – politika. Absenci kultury Kundera vnímal jako zásadní narušení vlastní identity. Celé Evropě, kterou opustila kultura vytvářející identitu, hrozilo to samé, tedy naprosté zmizení. Kundera napsal, že v moderním světě se moc soustředí do rukou několika velmocí.²⁴¹ Mohlo se jednat o odkaz na Ameriku jakožto velmoc, která ubere na významu celé Evropě skrze svou dominantní kulturu.

Kundera hledal způsob, jak „přeložit“ traumata Východu do jazyka Západu. Ukázal Západu osud střední Evropy skrze varování, že to samé se může stát jemu. Spojil oba celky jedním příběhem, traumatem, tragédií. Pokusil se postavit Západ do role zranitelné střední Evropy.

2.2 Témata analýzy

2.2.1 Rusko

V první řadě je třeba uvést, že samotné označení „Rusko”, které užíval Kundera, se setkala s nesouhlasem. Ohradil se proti němu Milan Šimečka, který poznamenal, že se podřizuje a bude jej ve svém textu používat také, nicméně pojmenování „Rusko” podle něho umlčuje jiné národy Sovětského svazu.²⁴²

Šimečka uznal že Rusko není to jediné, co lze z Kunderovy eseje vyzdvihnout a poukázal na to, že i samotný Kundera jej nechtěl učinit nejvýraznějším prvkem svého textu. Záhy však Šimečka namítl: „Jenže, jak mluvit o střední Evropě a nemluvit o Rusku? Není tragédie střední Evropy těsností sousedství se Sovětským svazem, bratrským objetím, ve kterém se těžko popadá dech?”²⁴³ Těmito řečnickými otázkami jako by připomínal ono samozřejmé spojení Ruska a střední Evropy, o kterém psal také Iver B. Neumann.²⁴⁴ Část

²³⁹ Trávniček, ed., *V kleštích dějin*, 278.

²⁴⁰ Ibid., 287–279.

²⁴¹ Kundera, „Únos Západu”, 141.

²⁴² Šimečka, „Jiná civilizace?”, 352.

²⁴³ Ibid.

²⁴⁴ Neumann, „Russia as Central Europe’s Constituting Other“, 349–369.

středoevropské identity tvoří vymezení se proti tomu, že není Ruskem. Z toho vyplývá, že při hledání definice střední Evropy se dříve nebo později Rusko objeví a pokud chtěl Kundera psát o střední Evropě, od ruského prvku se nemohl tak snadno distancovat.

Šimečka poukázal také na to, že Kunderův přístup k Rusku může být v mezinárodním hledisku vnímán jako velice pesimistický. Tím, že Kundera považoval Rusko za naprostou negaci Západu, přitakával oné propasti, která od sebe oba bloky tak či onak oddělovala. Vždyť Evropa a svět by měly směřovat k usmíření, hledání společné řeči a vzájemnému prolínání, spíše než k opětovnému oddalování se. Šimečka by raději zdůraznil evropskou tradici Ruska, protože to poskytovalo šanci na sblížení a zlepšení vztahů.²⁴⁵ Milan Hauner též nesouhlasil s příliš striktním oddělováním Ruska od evropské kultury.²⁴⁶

Dalo by se říct, že tím, že Rusko přijalo komunismus zrozený v hlavách západních myslitelů, se vlastně Evropě přiblížilo.²⁴⁷ Tento názor sdílel Pavel Stiller, podle kterého se Rusko stalo součástí střední Evropy – bylo do ní vtaženo. Vnímá to nikoliv jako zkázu, ale naopak jako příležitost, jak Rusko naučit „slušnému chování“, tedy přizpůsobit si Rusko tak, že bude možné najít společný evropský diskurz.²⁴⁸

Také Georges Nivat přisuzoval Rusku určitý evropský rozměr. Z jeho textu vyplynulo, že existuje propojení mezi Evropou a Ruskem, především mezi ruskými a evropskými osobnostmi kultury, které na sebe měly vliv. Zároveň upozornil na to, že u některých těchto osobností, které byly ruské národnosti, probíhal boj proti „asijskému“ Rusku. Pro Nivata zde byla dvě Ruska – jedno evropské, s osobnostmi, které se samy hlásily k Evropě; pak zde bylo širší, více „asijské“ Rusko. „*Slovy Bloka bychom mohli říct, že je to ‚intelligence‘ obklopená ‚lidem‘ a někdy jím uchvácená...*“²⁴⁹ Dualismus ruské kultury vnímal také János Kis, a to v souvislosti s dávným rozkolem mezi slavjanofily a západníky.²⁵⁰ O tomto sporu se zmínil i Šimečka.²⁵¹

S touto diferenciací ale přichází další otázka spjatá s původním Kunderovým textem, a to, zda bylo oním cizím, východním, prvkem Rusko, nebo Sovětský svaz. Kundera hovořil pouze o Rusku, neboť podle něho bylo možné hledat v jeho přijetí

²⁴⁵ Šimečka, „Jiná civilizace?“, 355.

²⁴⁶ Hauner, „Dopis redakci The New York Review of Books“, 358.

²⁴⁷ Šimečka, „Jiná civilizace?“, 355.

²⁴⁸ Stiller, (dopis redakci), 989.

²⁴⁹ Georges Nivat, „Rusko Pasternaka Mandelštama, Achmatové“, *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 362.

²⁵⁰ Kis, „...ve věci střední Evropy“, 360.

²⁵¹ Šimečka, „Jiná civilizace?“, 354.

komunismu kontinuitu. Neumann se ve své studii přiklonil k Rusku za použití argumentu ze svého pohledu po pádu komunismu.²⁵²

Jefim Fištejn se svými názory zaujal spíše roli Kunderova obhájce. Ve svém příspěvku, který pojal jako hluboký vhled do dějin ruského myšlení, poukázal na odlišné pojmání pravdy či názorové plurality. Pro Rusy byla podle něho pluralita spíše slabostí. Názory Kundery, za které byl jinými kritizován, lze podle něho také najít u samotných Rusů.²⁵³ Snažil se rovněž upřesnit, že „Kunderovi nejde o vyloučení Ruska z Evropy, ale pokud možno, především o vyloučení jeho vlasti z širšího Ruska.”²⁵⁴

2.2.2 Německo

Německo je také součástí kapitoly „Vina za zničení středoevropské kultury”, ale zde je vyzdviženo jako samostatná položka. Milan Hauner vyjádřil nesmírný podiv nad tím, že Kundera Německo zcela opomněl. A nebyl sám. V článcích bylo Německo uváděno jako jedna z příčin středoevropské tragédie, a pokud Kundera hledal viníka, neměl by na Německo zapomenout. Paradoxem se stal na jedné straně Kunderův důraz na rozmanitost především se svým židovským prvkem, na druhou stranu byli právě Židé téměř úplně vyhlazeni nacismem, nikoliv komunismem. Tento rozpor připomněl také Jacques Rupnik v *Jiné Evropě*.²⁵⁵

Kauzalitu doplnil Hauner ještě tím, že Habsburská monarchie měla být hradbou nejen proti Rusku, ale stejně tak proti Německu, které mohlo střední Evropu již tehdy svými ambicemi ohrožovat. Rudá armáda poté přišla do střední Evropy bojovat proti německé armádě.²⁵⁶

Otázka je, proč Kundera pominul Německo. Zdá se, že ohlasy odpověď nenabízí, pouze připomněly, že tragédii střední Evropy nelze bez německé složky považovat za úplnou. Odpověď ale může poskytnout samotný Kunderův text. Za viníka zničení středoevropské kultury považoval Rusko s jeho tendencí dominovat a unifikovat. Za zmizení střední Evropy byl zodpovědný Západ. Zde Kundera spatřoval ty nejvýraznější hrozby – byly to hrozby vycházející z jeho současnosti. Německo v 80. letech pro něho nebylo ohrožením. K tomuto závěru vede i jedno z témat disidentských diskusí 80. let,

²⁵² Neumann, „Russia as Central Europe’s Constituting Other“, 368–369.

²⁵³ Trávníček, ed., *V kleštích dějin*, 280.

²⁵⁴ Fištejn, „Výhled na severovýchod“, 891.

²⁵⁵ Rupnik, *Jiná Evropa*, 59.

²⁵⁶ Hauner, „Dopis redakci The New York Review of Books“, 357.

kterým bylo právě Německo. Než z tohoto státu měli disidenti větší obavy z pokračujícího rozdělení Evropy.²⁵⁷ Obavu z rozdělení přiznával také Šimečka, když vybízel ke sjednocování, namísto ukazování na vzájemné rozdíly.²⁵⁸

2.2.3 Vina za zničení středoevropské kultury

Kultura pro Milana Kunderu představovala zásadní prvek, neboť právě ona údajně umožňovala formování identity, tolik důležité pro existenci střední Evropy. Jak již bylo zmiňováno, v jeho eseji byla vina za zničení středoevropské kultury připsána Rusku. Obviněn byl také Západ, z něhož odešla kultura, a neviděl v ní hodnotu, která by mohla spojovat Evropu. V samotných ohlasech se obvykle objevili dva další viníci – samotná střední Evropa, nebo Německo, případně kombinace obojího.

Jak bylo nastíněno již v předchozí kapitole, v ohlasech zazníval, dalo by se říct, až údiv nad tím, že Kundera zcela opomenul Německo, které stálo toliko u zkázy středoevropské kultury. Šimečka připustil, že komunistický režim skutečně potlačoval onu středoevropskou rozmanitost, ale u počátku její destrukce nestál Stalin, nýbrž Hitler. Byl to nacismus, upozornil Šimečka, který svými činy přisoudil středoevropským národům roli outsiderů.²⁵⁹

Region nemohl být po duchovní stránce stejný jako předtím, než byla narušena jeho kulturní složka. Milan Hauner napsal: „*Jen zbytečky staré střední Evropy dodýchaly v ruském náručí.*“²⁶⁰

Pro Haunera bylo též problematické přijmout Kunderovo tvrzení, že ani za nacistické okupace nedošlo prý k „*tak strašnému masakru české kultury.*“²⁶¹ Připomněl tehdejší popravy intelektuálů, uzavření vysokých škol a plány na germanizaci. Zároveň ale připustil, že do jisté míry chápe, co bylo na komunistickém režimu pro Kunderu tak problematického. Byla to představa tlaku, který může být méně intenzivní než překotné události několika válečných let, ale o to více frustrující. Skrze metaforu to vyjádřil tak, že Kunderu děsí mnohem více pomalé umírání než rychlá smrt. Touto úvahou o smrti dal Hauner nepřímou najevo, že esej vyzařuje pesimismem a bezvýchodností. Sám naopak naznačil, že dá-li se tak říct, umírání pod tíhou komunismu pro něho bylo tou

²⁵⁷ Rupnik, *Jiná Evropa*, 67.

²⁵⁸ Šimečka, „Jiná civilizace?“, 355.

²⁵⁹ *Ibid.*, 352–353.

²⁶⁰ Hauner, „Dopis redakci The New York Review of Books“, 353.

²⁶¹ *Ibid.*, 359.

optimističtější variantou, neboť představovalo šanci na únik.²⁶²

„Katastrofa střední Evropy přišla zvnitřku“, konstatoval François Bondy.²⁶³

V první řadě za touto katastrofou údajně stála nefunkční Habsburská monarchie. Poté přispělo německé hnutí, které rozpoutalo druhou světovou válku. Tím, stejně jako předchozí názory, upozornil na německý prvek podílející se na destrukci toho, co Kundera označoval za střední Evropu. V neposlední řadě Bondy ukázal na samotnou střední Evropu, na její neschopnost projevit solidaritu v době meziválečné. V Československu si podle něho komunismus našel relativně velké množství příznivců a nebyl to ani nátlak Sovětského svazu, ani tíha okupace, které by způsobily nastolení diktatury v roce 1948.²⁶⁴

Připomenutí vlastní odpovědnosti se objevilo v ohlasech častěji. Už Šimečka uvedl, že si Čechoslováci Rusko přizvali zčásti sami, ale vybídl také k zasazení této skutečnosti do dobového kontextu. Tehdy se zklamání ze Západu setkala s ambicemi Sovětského svazu. Kunderovu obhajobu středoevropských států ale odmítl se slovy, že „*nás Kundera zbavuje před světem vši viny.*“²⁶⁵ Co se týče roku 1968, uvedl: „*S českou kulturou, která se nám tehdy zdála být v šedesátých letech v tak slibném rozběhu, nezatočili Rusové, ale našiinci, Středoevropané původem i výchovou.*“²⁶⁶ Dále Šimečka uvedl: „*Máme s Kunderou společnou paměť a neměl by tedy svádět všechno na ruskou civilizaci. Měl by Američanům spíše říct, že kdyby se nedejbože stalo a přišli k nim Rusové, aby se nebáli jich, ale spíše svých vlastních lidí.*“²⁶⁷ Téměř totožně se vyjádřil Pavel Stiller, když napsal „*Rusů se netřeba bát jako vlastních lidí.*“²⁶⁸ Hauner také Kunderu opravil v tom smyslu, že když psal o tom, jaké úsilí Rusové vyvíjeli, aby zničili českou kulturu, myslel spíše „*české quislingy.*“²⁶⁹

Další problém, který Milan Hauner viděl v Kunderově pojetí toho, jakým způsobem Rusko po roce 1968 ničilo středoevropskou kulturu, byl mylný dojem, že bylo „*celé komunistické období mezi koncem druhé světové války a sovětskou invazí (...) kulturním rájem.*“²⁷⁰ Jinými slovy, ona destrukce rokem 1968 podle Haunera nezačala, ale oprese tu byla již od dob komunistického převratu.

²⁶² Ibid.

²⁶³ Bondy, „Začátek tragédie je jinde“, 361.

²⁶⁴ Ibid.

²⁶⁵ Šimečka, „Jiná civilizace?“, 353.

²⁶⁶ Ibid., 353.

²⁶⁷ Ibid., 354.

²⁶⁸ Stiller, (dopis redakci), 990.

²⁶⁹ Hauner, „Dopis redakci The New York Review of Books“, 359.

²⁷⁰ Ibid.

Pokud se v něčem projevil negativní vliv sovětizace na kulturu, pak to podle Jánose Kise bylo ve spojitosti s omezením možnosti řešení etnických konfliktů demokratickou cestou. Sovětizace „zablokovala proces, který posiloval humanistické, racionalistické a univerzalistické prvky našich kultur.“²⁷¹

Vedle hledání viníků v nacistickém Německu či v samotné střední Evropě z některých textů vyplynul poněkud obecnější aspekt. Objevil se názor, že to nebyl žádný „cizí“ či „asijský“ systém, který by střední Evropu ničil. Byly to naopak síly vycházející zevnitř; byly součástí středoevropského prostoru a byly s ním historicky spjaty. Takový postoj zaujal François Bondy (Německo, které rozpoutalo válku, „*přece v žádném případě nebylo asijské.*“)²⁷² Z Evropy podle něho vzešla i spousta špatných věcí, jako například totalitarismus. Podobné otázky si kladl i Timothy G. Ash. Ptal se, zda není tradičně středoevropské právě to, co pomáhalo komunismu střední Evropy k moci. Koneckonců jistý stín totalitarismu bylo možné spatřit v dílech předních středoevropských autorů z počátku 20. století, které jmenoval také Kundera – u Kafky, Musila, Brocha, Rotha.²⁷³

Evropa nemusí být ekvivalentem dobra, protože i odtud mohly přijít špatné věci. To zlé nemusí být vždy něco cizího, k čemuž by mohl Milan Šimečka dodat „*všechno, co si Evropané zatím nadrobili, vzešlo z jejich vlastních hlav (...)*“²⁷⁴ Tím měl na mysli i samotný komunismus, který jako doktrína pocházel ze Západu, zatímco Kundera jej viděl jako rusifikovaný systém. Tato Kunderova teze byla ve střetu s názorem ruského exulanta Solženicyna. Timothy G. Ash to vyjádřil následovně: „*Kunderova střední Evropa je zrcadlový obraz Solženicynova Ruska. Solženicyn říká, že komunismus je pro Rusko totéž, co nemoc pro nemocného. Kundera tvrdí, že komunismus je pro střední Evropu jako nemoc pro nemocného, ale že touto nemocí je Rusko!*“²⁷⁵

Příklad se Solženicynem poukazuje na to, že rozpor mezi dobrem a zlem nemusí být demonstrován pouze na blocích Západ a Východ. Dualita se objevila také u samotného Ruska.

2.2.4 Střední Evropa jako oběť

V některých ohlasech se poukazovalo na vinu samotné střední Evropy (například

²⁷¹ Kis, „...ve věci střední Evropy“, 360.

²⁷² Bondy, „Začátek tragédie je jinde“, 361.

²⁷³ Ash, „Existuje střední Evropa?“, 11.

²⁷⁴ Šimečka, „Jiná civilizace?“, 356.

²⁷⁵ Ash, „Existuje střední Evropa?“, 10.

v souvislosti s příchodem komunismu). Podobné soudy jsou argumentem pro to, že střední Evropu autoři ohlasů nepovažovali jednoznačně za oběť. V ohlasech zaznívaly i další argumenty týkající se tohoto tématu. Byly to ohlasy mimo jiné reagující na Kunderovu obhajobu „malých národů“.

Pro Milana Haunera mohl být každý národ dobyvatelem, pokud k tomu dostal příležitost. Představa Středoevropanů jako „obětních beránek“ se mu zdála zcestná. Střední Evropa podle něho byla agresivní stejně, jako její sousedé.²⁷⁶ Chování států v meziválečné době v této souvislosti připomněl například François Bondy, a to tím, že údajně nedokázaly projevit vzájemnou solidaritu a „*Maďaři se nepovažovali za malý národ, nýbrž za impérium, a utiskovali jiné národy*“.²⁷⁷

V této souvislosti připomněl Bondy nacionalismus, tedy fenomén, který provázel jako stín střední Evropu a který představoval protiklad k jejímu pozitivnímu znaku, kterým byla rozmanitost.²⁷⁸ Za rozmanitost, která učinila z Evropy to, čím byla, se platila daň v podobě nacionalismu, jehož projevy byly v rozporu s mírumilovností. Na to navázal také Adolf Bašta, když připomněl odsun Němců v poválečném Československu, který byl „*zradou humanitní tradice českého národa*“.²⁷⁹ Odsun byl jedním z témat, která byla diskutována v disentu v 80. letech a dostával se tím do širšího povědomí.²⁸⁰

Pavel Stiller napsal: „*Kdybychom už konečně jednou využili možností, které nám dějiny v každé době poskytují, nemuseli bychom se za neúspěchy stále vymlouvat na druhé*“.²⁸¹ Tato připomínka byla velice podobná tomu, co se objevilo v debatě ohledně „českého údělu“. Václav Havel v ní Kunderovi odpověděl v podobném duchu. Zatímco Kundera vycházel z toho, že je český národ zatížen svou situací, tedy pozicí oběti dějin a malým národem, Havel toto odmítal jednoduše řečeno jako „výmluvu“.

2.2.5 Habsburská monarchie

Milan Hauner především poupravil způsob, jakým Milan Kundera prezentoval postoj Františka Palackého. „*Palacký chtěl udržet střední Evropu pod Habsburky nejenom jako hradbu proti ruskému imperialismu, ale také jako hradbu proti stejně nebezpečným*

²⁷⁶ Hauner, „Dopis redakci The New York Review of Books“, 358.

²⁷⁷ Bondy, „Začátek tragédie je jinde“, 361.

²⁷⁸ Hauner, „Dopis redakci The New York Review of Books“, 358.

²⁷⁹ Bašta, (dopis redakci), 760.

²⁸⁰ Wessel, „Die Mitte liegt westwärts“, 327.

²⁸¹ Stiller, (dopis redakci), 990.

*ambicím pruského pangermanismu.*²⁸² Tento citát je však v jeho článku spíše vsuvkou k ruské tematice a poukazuje jím mimo jiné na absenci vyváženosti v eseji *Tragédie střední Evropy*. V každém případě z Haunerova pojetí vyplývají dvě skutečnosti: za prvé, Habsburskou monarchii nelze spojovat s tím, že to byl protiklad pouze k Rusku. Za druhé, Habsburská monarchie není odpověď na hledání toho, co by mohlo střední Evropu zachránit před Ruskem.

Stejně tak další reakce týkající se monarchie, tentokrát od Françoise Bondyho, byla spíše mimoděk proneseným komentářem, ačkoliv jej lze kategorizovat jako reakci na to, co napsal Kundera. Bondy odmítl jakýkoliv pozitivní přínos Habsburské monarchie – podle něho „*nebyla ani azylem, ani obrannou tvrzí, nýbrž vězením národů*“, navíc svému obyvatelstvu neumožnila spolurozhodovat a byla zcela bezstarostná.²⁸³ Toto odmítnutí Habsburské monarchie je uvedeno jako jedna část v řetězci událostí, které Bondy vnímal jako skutečný začátek tragédie střední Evropy. Jako „žalář národů“ ji odsoudil také Milan Šimečka, ale zároveň uznal, že právě díky ní byly vytvořeny hodnoty tolik typické pro střední Evropu.²⁸⁴

Kulturní promíšenost jako pozitivní prvek bylo tedy možné vnímat jako dědictví Habsburské monarchie. Součástí této rozmanitosti byli také Němci a Židé. Pokud byla jedním z typických rysů střední Evropy historicky zakotvená přítomnost těchto dvou národů, jaký je smysl střední Evropy po tom, co o tyto své dvě menšiny přišla?²⁸⁵ Dá se říct, že když se rodila střední Evropa jako ideový konstrukt, nabídla se Habsburská monarchie jako něco, co by mohlo být té nové střední Evropě vlastní a s čím by se mohla ztotožnit. Aby mohli Středoevropané identifikovat sami sebe, kromě rozpoznávání vnějších aspektů pátrali také uvnitř a návrat do minulosti, která ještě byla rozmanitá, se zde tedy přímo nabízel.

2.2.6 Literatura

Narážky na literaturu se v ohlasech objevovaly poměrně hojně. Milan Hauner citoval například Oscara Wilda a na samém konci svého příspěvku u metafory protektorátního a komunistického režimu jako rychlé či pomalé smrti užil jmen a postojů

²⁸² Milan Hauner, „Dopis redakci The New York Review of Books“, 357.

²⁸³ Bondy, „Začátek tragédie je jinde“, 361.

²⁸⁴ Šimečka, „Jiná civilizace?“, 353.

²⁸⁵ Rupnik, *Jiná Evropa*, 58–59.

dvou typicky střeoevropských postav – Franze Kafky a Švejka.²⁸⁶

V článku Georgese Nivata hrála velkou roli literatura. Všechny osobnosti, které zmínil, byly spjaté s literaturou a zároveň to byli lidé, kteří pro něho spojovali Rusko s Evropou. Na základě tohoto pojetí lze tedy vyvodit, že místo, kde se tyto dva celky mohly setkávat, byla literatura (a v širším smyslu kultura).

Literatura jako platforma, která spojuje, není příliš vzdálená myšlenkám Milana Šimečky o snaze hledat společnou řeč, spíše než prohlubovat propast. Literatura byla také prostorem, kde Claudio Magris pátral po svém habsburském mýtu. Mýtus sice neměl žádné přesné a zřetelné obrysy, ale už jen proto, že žil v dílech a povědomí lidí, přispíval do společného vědomí.²⁸⁷ Literární svět disponoval svou vlastní autenticitou, a ačkoliv byl pouhou fikcí, v tomto smyslu mohl dát společnosti její identitu, jak uváděl Jacques Rupnik.²⁸⁸

Kromě identity se však v debatě objevilo ještě jedno spojení s literaturou, a tím byla politika. Stala se předmětem poznámky Ivana Svitáka, který uvedl, že „*záměna literatury a politiky je naším národním neštěstím.*“²⁸⁹ Vysvětlení toho, proč by se vůbec mohly zaměňovat, je možné hledat u role intelektuálů ve střeoevropské diskusi a politice. Původně byli jedním z pilířů moci a napomáhali k její legitimizaci. Zde hrál svou roli také rok 1968 jako konec iluzím u mnohých dosavadních rusofilů a přesvědčených komunistů, jak podotkl například Vladimír Jiskra.²⁹⁰ Stoupenci pražského jara byli vystaveni represím a opouštěli politickou moc ve prospěch společnosti a od politiky, jejíž byli v jistém smyslu součástí, směřovali k antipolitice. Intelektuálové se stali silou, která poukazovala na nelegitimitu státní moci.²⁹¹

Na Svitákův výrok by nakonec mohl Timothy G. Ash odpovědět otázkou: „*není antipolitika důsledkem toho, že nelze provozovat politiku?*“²⁹²

2.2.7 Západ

Pro Kunderu byl Západ vinen tím, že si nevšiml, že mu jedna jeho část chyběla.

²⁸⁶ Hauner, „Dopis redakci The New York Review of Books“, 359.

²⁸⁷ Pelán, „Habsburský mýtus Claudia Magrise.“, 286–300.

²⁸⁸ Rupnik, *Jiná Evropa*, 222.

²⁸⁹ „Odpověď Ivana Svitáka na literární anketu československého vysílání rozhlasu Svobodná Evropa“, *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 362.

²⁹⁰ Uvedl, že v tomto smyslu, tedy v jakémsi procitnutí, lze ze širšího hlediska spatřovat pražské jaro jako pozitivní podnět; Jiskra, „Uprostřed Evropy“, 764.

²⁹¹ Rupnik, *Jiná evropa*, 213–243.

²⁹² Ash, „Existuje střední Evropa?“, 31.

Byla to část jedinečná a rozmanitá. V ohlasech se Západ objevil například jako původce komunismu. V kapitole týkající se Ruska bylo uvedeno, že se objevuje fenomén duality Ruska a že se hovoří o tom, zda je to spíše „Rusko“ či „Sovětský svaz“. Právě tato otázka v ohlasech zněla spíše tak, zda měl v Rusku komunismus precedent, nebo to byl import ze Západu.

Milan Šimečka napsal, že „*nádor, který zahubil to, co tu před tím bylo, vyrostl na západoevropských dějinách a živil se z odpadků západoevropských myšlenkových vynálezů.*“²⁹³ Na jiném místě znovu apeloval na evropskou paměť, když psal, že zapomínat na to, že doktrína komunismu byla produktem západního vývoje, je „*stejně nemravné jako porodit dítě, dát ho na vychování do ciziny a potom se ho zřeknout, když se nechová, jak by mělo, když mluví cizí řečí a není mu dobře rozumět.*“²⁹⁴ Západ byl v tomto pojetí chápán jako kolébka komunismu.

Další komentáře k Západu se týkaly jeho vztahu ke střední Evropě. Pavel Stiller měl takový názor, že rokem 1945 se příliš nezměnilo. „*Neexistence střední Evropy v očích Francie či Západu není ještě její tragédií. Západ kašlal na střední Evropu, ať už byla nebo nebyla součástí sovětského impéria.*“²⁹⁵ Podobně se od konkrétního data rozdělení distancoval János Kis. Střední Evropa měla podle něho zpožděný vývoj oproti Západu. „*Na Západě se národy a jejich státní útvary vytvořily před začátkem industrializace a modernizace, kdežto v naší střední Evropě se pořadí obrátilo. Hranice proto nesouhlasí s etnickým dělením obyvatelstva a mezi národy trvá boj (...) a stálá nevraživost.*“²⁹⁶ Tento pohled na rozdíl mezi západní a střední Evropou připouštěl také Wandycz. Podle něho se právě v tomto regionu objevovala snaha použít některé západní konstrukty, avšak zapomínalo se na to, že k tomu chyběl předcházející vývoj.²⁹⁷

2.3 Interpretace

Při reflexi střeoevropanství se jako častý motiv objevuje pocit ohrožení. Jaltský systém jako kdyby potvrdil obavy Střeoevropanů a následné neúspěchy střeoevropských revolt už pouze přitakávaly tomu, že je rozdělení trvalé a neměnné. Helsinský systém, který mohl přinést změnu, v očích střeoevropských národů selhával zrovna tak. Část

²⁹³ Šimečka, „Jiná civilizace?“, 353.

²⁹⁴ Ibid., 354.

²⁹⁵ Stiller, (dopis redakci), 989.

²⁹⁶ Kis, „...ve věci střední Evropy“, 360.

²⁹⁷ Viz Wandycz, *Střední Evropa v dějinách*, 15–16.

Evropy zmizela z mapy a nikdo si toho ani nevšiml. Že byla tato část vlastní Západu, to si samotný Západ vůbec neuvědomil. Kundera se mu rozhodl vysvětlit, co se v Evropě stalo a o jak významnou část sebe přišel. Zdá se, že esej tedy vznikla z pocitu beznaděje, neboť střední Evropa narážela stále na ty stejné bariéry. Pořád dokola čelila tomu, že sestává z malých národů a ve velkých mezinárodních hrách nic neznamena.

Ukázalo se, že v ohlasech na stránkách *Svědectví Západ* vystoupil v roli možného tvůrce komunismu a objevily se také názory zpochybňující ztotožnění střední a západní Evropy. Nebylo mu však věnováno tolik prostoru, jako jiným tématům. Za příčinu se nedá označit to, že esej byla adresována na Západ, a nikoliv středoevropským čtenářům, neboť autoři některých ohlasů pocházeli právě odtud. Vysvětlení lze tedy lépe odhalit v tom, že pozornost autorů upoutala odlišná témata. Jednalo se o takové reakce, které se obracely k různým aspektům Kunderova textu, ale nenavazovaly na text samotný a nerozváděly jej dále.

V některých člancích byla patrná snaha postavit se proti pesimismu vyznařujícímu z eseje a ukázat, že zde stále existuje naděje. Kunderovo pojetí malých národů jako obětí dějin bylo v tomto diskurzu vyvráceno. Podle autorů ohlasů by právě takový přístup mohl svádět k přijetí skutečnosti, že Středoevropané nemají šanci. Nadto se v ohlasech objevily názory opačné, že údajně středoevropské národy tak úplně nevinné nebyly a některé z nich dokonce inklinovaly k imperialistickým tendencím.

Stejně tak byla zpochybněna ruská hrozba. To, co Kundera považoval za prvek jiné civilizace, cizí údajně nebylo. Naopak to vycházelo ze Středoevropanů samotných – ať už to byl komunismus, který Československu v roce 1948 nebyl prý násilně vnucen; nebo to byl nacismus jako evropský produkt, který podle některých zničil středoevropskou kulturu v daleko větší míře než komunismus.

V této souvislosti se v ohlasech objevilo Německo. Bylo protiváhou Ruska, bylo viníkem, ale zároveň bylo vnímáno jako něco evropského, což navazuje na tvrzení předchozího odstavce. Při hledání viníka za zničení středoevropské kultury se ukázalo, že neplatí zjednodušené schéma „zlých“, „cizích“ prvků, které přišly zničit tu „dobrou“ kulturu. Mezi řádky byla patrná otázka, zda je Evropa skutečně dobrá. V tomto diskurzu se promítalo nové vnímání Německa, které přestávalo být bezprostřední hrozbou, ale stávalo se součástí evropského prostoru.

Východisko z Kunderovy frustrace mohlo paradoxně přijít se samotným Ruskem. Jednalo se o téma, které bylo nejčastějším předmětem reakcí. Příčina této kvantity se dle

soudu autorky práce nacházela v poměrně přímočarém postoji, který Kundera ve svém textu představil. Naděje spočívala ve změně přístupu k Rusku. Jevilo se výhodnější brát jeho přítomnost v Evropě jako šanci na sblížení a spolupráci, spíše než jako zhoubný prvek. Spíše než rozdělovat naopak scelovat, neboť tím může povolit i mezinárodní napětí. Někteří autoři připomněli také evropský rozměr Ruska a rozporuplnost uvnitř tohoto státu samotného. Mezi jeho obyvateli byli také jedinci, kteří nesouhlasili s represí a tíhli k civilizovanosti či přímo k samotné Evropě.

Kultura byla pro Kunderu něčím, co spojovalo středoevropské národy se Západem. Stejně tak se v tomto diskurzu objevila kultura jako prvek, který mohl spojit Rusko s Evropou. V užším slova smyslu byla platformou setkávání různých národů literatura. Byla místem, kde existovala střední Evropa, byla nejdůvěryhodnějším zrcadlem společnosti a nejautentičtějším prostorem. Významný prvek představovala také pro Pavla Tigrida.

Kultura se pojila s rozmanitostí, tolik typickou pro střední Evropu. Ta byla však zničena (a to především nacistickým živlem, jak se snažili připomenout autoři ohlasů) a střední Evropa tím přišla o jednu ze svých významných složek. Stále zde však existovala její spojitost s Habsburskou monarchií.

V ohlasech se jí dostalo poměrně málo prostoru a i těch několik zmínek se neslo spíše v negativním duchu. Kunderova nostalgie tak byla zavržena. Pokud ale Středoevropané hledali svou identitu, nabízel se kromě vnějších prvků, od kterých se vymezovali, také návrat do minulosti, kdy ještě střední Evropa byla rozmanitá a kdy tuto rozmanitost vytvářela právě monarchie. Jevila se jako předmět vnitřní identifikace; byla možností, jak zaplnit prázdné místo středoevropského prostoru.

Ohlasy otištěné ve *Svědectví*, včetně tří čtenářských dopisů, reagovaly na různé části eseje *Tragédie střední Evropy* spíše v negativním tónu (kromě článku Jefima Fištejna). Objevila se v nich snaha uvést různá tvrzení na pravou míru. Nabízí se zde úvaha, co lze vyvodit z toho, že redakce vybrala právě takové ohlasy. Na obsah reakcí ostatně upozornila již pojmenováním tématického pásma *Úděl, únos, únik...? Evropa, Rusko a my*. Úvodním slovem k němu se ukázalo, že redakce zaujala určitý postoj; hledala způsob, jak odpovědět.

Samotná skutečnost, že redakce v úvodu ke zmíněnému tématu upozornila na nebezpečí zjednodušeného výkladu, naznačuje nesouhlas s obsahem eseje. Dle literatury

byly ale negativní reakce poměrně běžné.²⁹⁸ Nelze tedy říct, že by byly vybrány právě do *Svědectví*, zatímco ostatní názory byly pozitivní. Při zběžném náhledu do jiných časopisů autorka této práce zjistila následovně: V *Listech* se v číslech 4 a 5 (1984) objevily pouze drobné narážky na esej a v č. 6 (1984) byl otištěn článek Milana Šimečky *Jiná civilizace?*.²⁹⁹ V č. 5 (1985) se poté objevil článek Evy Kantůrkové, který byl zaměřený především na dílo Milana Šimečky *Kruhová obrana*, ale Kunderova esej v něm byla též zmíněna. Eva Kantůrková komentovala esej tak, že autor v ní spíše promítal vlastní žal a neuspokojenost a že se již život posunul dále, než jak jej popsal Kundera.³⁰⁰

Časopis *Proměny* věnoval problematice střední Evropy své č. 1 (1986).³⁰¹ K tomuto tématu otiskla redakce několik článků, včetně Kunderovy eseje. Poznámky k jeho eseji lze najít v několika příspěvcích, nicméně jsou to spíše články přinášející vlastní názor, případně komentující větší množství názorů. Karel Hrubý například v příspěvku *Zápas o identitu* kladně zhodnotil Kunderův zájem o kulturu.³⁰² Naopak kriticky se vyjádřil Jan Vladislav, kterému v Kunderově eseji chyběla odpovědnost Středoevropanů a celé Evropy.³⁰³

Komparace obsahu exilových časopisů nebyla náplní práce a k vyvození přesných závěrů by bylo vhodné provést podrobnější šetření. Přesto tento nepatrný vhled naznačuje, že otištění názoru vymezujícího se proti eseji nebylo záležitostí pouze *Svědectví*.

Díky Janu Pelcovi, který tehdy pracoval v redakci, se autorce podařilo zjistit, že Milan Kundera věděl o tom, co se Pavel Tigrid chystal otisknout a spolupracoval s ním. Jedná se o výpověď ukazující, jaká byla reakce Kundery na reakce v časopisu *Svědectví*... „Při první návštěvě jsem byl přivítán s úsměvem, Kundera si vzal články do své pracovny, já dostal od paní Kunderové kafe... Když se vrátil, nebyl už žádný úsměv. Dal mi hodně proškrtané papíry a vypakoval mě se slovy, ať Tigrid radši netiskne nic... Když jsem tam vezl další várku po druhé, nechal mě čekat na schodech a atmosféra nebyla vůbec přátelská...”³⁰⁴ Reakci autora eseje na to, co se k ní chystal vydat Pavel Tigrid, popsal také

²⁹⁸ Viz Dhand, *The Idea of Central Europe*, 171.

²⁹⁹ Časopis *Listy* vydávaný v Římě byl podobně jako *Svědectví* do jisté míry otevřený autorům jiné politické orientace. Orientoval se především na čtenáře v Československu a přinášel především politologické články. Prostor dával ale také uměleckým aktivitám. Publikoval v něm mimo jiné Milan Kundera. Gruntorád, ed., *Exilová periodika*, 84.

³⁰⁰ Eva Kantůrková, „Dějina, dějiny, dějinnost“, *Listy* XV, č. 5 (1985): 19–22.

³⁰¹ Čtvrtletník vycházející v New Yorku. Jednalo se především o filozofickou, kulturní a společensko-politickou revue. Gruntorád ed., *Exilová periodika*, 289; *Proměny* 23, č. 1 (1986).

³⁰² Karel Hrubý, „Zápas o identitu“, *Proměny* 23, č. 1 (1986): 63–70.

³⁰³ Jan Vladislav, „Tragédie střední Evropy: Ztráta paměti“, *Proměny* 23, č. 1 (1986): 73–82.

³⁰⁴ Jan Pelc, e-mailová zpráva adresovaná autorce, 28. března 2021.

Jacques Rupnik: „*Milan Kundera považoval za podraz v této souvislosti znovu vydat ve Svědectví polemiku z r. 1968.*“³⁰⁵

Ať už se Milan Kundera stavěl k článkům jakkoliv, *Svědectví* je netisklo proto, aby ho očernilo, neboť v opačném případě by Pavel Tigríd nevyžadoval jeho zpětnou vazbu.

Otázka účelu otištěných reakcí však přetrvává. Odpověď na ni lze dále hledat v zaměření časopisu *Svědectví* a v přístupu Pavla Tigrída. Časopis byl ovlivněn gradualistickou koncepcí. Jeho zájmem bylo přinášet kvalitní a rozmanité informace především českému čtenářstvu. *Svědectví* mělo dobré vztahy s ruskými disidenty, což dokazovaly různé společně pořádané události. Z pozitivního vztahu s ruskou inteligencí lze vyvodit, že Tigríd nemusel souhlasit s Kunderovým odsouzením ruské civilizace.

Autorka se dotázala Marka Skolila, dalšího ze členů redakce, zda se domnívá, že výběr článků cílil na doplnění jednostranného výkladu Milana Kundery, zda měl poukázat na to, že by Rusko nemělo být za každou cenu vylučováno a že by se měla spíše hledat smířlivější cesta. Mohl se přístup Pavla Tigrída v souladu s jeho koncepcí a s kontakty s ruskými disidenty promítat ve výběru článků? Marek Skolil odpověděl následovně: „*Byl bych překvapen, kdyby Pavla Tigrída motivovalo něco jiného než bourání jednostranných mýtů a možná, že v Kunderově tezi mýtus spatřoval. V každém případě platí, že Pavel Tigríd jako šéfredaktor a demokrat vždycky fandil názorové pluralitě a ideovým střetům víc než ideologiím.*“³⁰⁶ Pokud tedy redakce výběrem těchto článků k něčemu směřovala, pak to byla snaha ukázat na možné jiné cesty výkladu, poskytnout pluralitu. Tímto se také uzavírá objasnění toho, z čeho sestává diskurz vztahující se k článkům publikovaných ve *Svědectví*.

Na závěr by autorka ráda doplnila své poznatky ohledně obsahu reakcí komentářem Jana Pelce: „*Stálo to mnoho úsilí a chození po tenkém ledě. Ale podařilo se to, že další Kunderovy články a úvahy už nebyly tak jednostranné. Stal se mnohem obezřetnějším.*“³⁰⁷

³⁰⁵ Jacques Rupnik, e-mailová zpráva adresovaná autorce, 12. dubna 2021.

³⁰⁶ Marek Skolil, e-mailová zpráva adresovaná autorce, 31. března 2021.

³⁰⁷ Jan Pelc, e-mailová zpráva adresovaná autorce, 27. března 2021.

Závěr

V eseji *Tragédie střední Evropy* se nahromadila střeoevropská traumata umocňovaná událostmi odehrávajícími se pod komunistickým jhem. Ohlasy k eseji otištěné v časopisu *Svědectví* se zaměřily se na problematiku Ruska, na jeho odsouzení Kunderou a označení za protiklad střeoevropské rozmanitosti. Snažily se také vyvrátit beznaděj spojenou se střeoevropským údělem. V této souvislosti byla diskutována Kunderova koncepce malých národů a jeho přístup k těmto národům jakožto nevinných objektů svévole velmocí. Dále bylo upozorněno na zapomenuté prvky, jako byly Německo a nacismus, bez kterých se esej jevila nepřesná.

Jednalo se o téma, které redakce považovala za velice důležité, a ačkoliv respektovala Milana Kunderu, cítila potřebu poukázat na to, že jeho názor nemusí být přijímán jako jediný možný a správný. V tomto přístupu se promítala gradualistická koncepce časopisu *Svědectví*.

V eseji *Tragédie střední Evropy* byla také patrná kulturní tematika. Pro Kunderu představovala kultura prvek zásadního významu. Tvořila jeden z opěrných bodů střední Evropy, což se promítalo i do ohlasů. Na literaturu, kterou lze chápat jako součást kultury, v eseji a také v ohlasech bylo odkazováno a tvoří tedy součást analyzovaného diskurzu.

Při přijetí interpretace, že střední Evropa není reálná, ale jedná se o pouhý myšlenkový konstrukt, plní kultura, potažmo literatura, úlohu místa, ve kterém se střední Evropa stává skutečnou. Byla to také esej jakožto literární dílo, která se pro debatu stala tolik příznačnou. Kundera dal této debatě nový rozměr z pozice významného spisovatele a znalce kulturních dějin. Literatura se pro něho stala platformou existence střední Evropy; v ohlasech představovala platformu pro možné spojování napříč národy a hledání souladu. Debata dostala prostor v časopisu *Svědectví*, který vyzdvihoval literaturu jako důležitý prvek svého obsahu. Je-li zasazena právě do kontextu tohoto časopisu, tam lze debatu považovat za literární.

Summary

The thesis *Reflections on Central Europe: Debates over Milan Kundera's Essay The Tragedy of Central Europe in the Magazine Testimony* aimed to provide a better understanding for the content of the debate in the specific place, which was one of the most significant Czechoslovak exile magazines. Using the method of discourse analysis, several contexts contributed to the explanation of the topic. The work itself was divided into two parts.

The first one signed as Theoretically-historical part contained three chapters providing background to the analysis. It was essential to explain the possible meaning of Central Europe, its characteristics, and specifications formed by the authors who specialized in the area. Focus of this thesis stayed especially on the branch of ideas rather than geographical discussion. The need to give a name to a specific area in the middle of Europe was an issue of 19th century, from that time on various concepts occurred. During the Cold war period, there were merely two great blocks, and those were East and West. In the 1980s some intellectuals called for the reappearance of the region, because it was swallowed by the East and ignored by the West. Frustration, rooting from the situation established after 1945, was essential for Kundera's essay. Kundera himself was an author of great significance and his contribution to the debat dwelled in the artistic form and in accusing the West of ignorance.

The magazine *Testimony* provided a space for the debate in the no. 74 (1985) with an introduction of the redaction. The man who stood behind this magazine was Pavel Tigrid; an open-minded person with the connections to dissidents from other countries. The concept of his was likely to find its reflection in the selection of the articles.

The second part contained mainly the analysis. First chapter was an introduction to Kundera's thoughts in the essay and after this, the topics for the analysis followed. By the end, there was a chapter interpreting the findings.

Generally speaking, the reactions refused Kundera's pessimism and rather provided hope. Not to divide, but rather unite Europe and not to accuse foreign influences that destroy us, but rather see Europe or even Central Europe as a unit responsible for itself. There was a role for literature as well, because it might be considered as a platform for unity and mingle.

Použité zdroje

Internetové zdroje

Bělohradský, Václav. „Tentokrát na Západ. Jak se ve 20. století unášela Evropa“. *Novinky*, 3. listopadu 2020, <https://www.novinky.cz/kultura/salon/clanek/esej-vaclava-belohradskeho-tentokrat-na-zapad-jak-se-ve-20-stoleti-unasela-stredni-evropa-40340658> (staženo 26. ledna 2021).

Central European University: People. „Janos Kis“. https://people.ceu.edu/janos_kis (staženo 23. listopadu 2020).

Česká televize. „Jefim Fištejn“. <https://www.ceskatelevize.cz/lide/jefim-fistejn/> (staženo 27. ledna 2021).

Georges Nivat. „Curriculum Vitae“. <http://nivat.free.fr/cv.html> (staženo 25. ledna 2021).

Navrátil, Boleslav. „Milan Šimečka, filozof a disident z Bohumína“. *Karvinský deník*, 1. září 2012, <https://www.mesto-bohumin.cz/cz/ptejte-se/novinove-clanky/24733-milan-simecka-filozof-a-disident-z-bohumina.html>, (staženo 25. dubna 2021).

Project Gutenberg self publishing Press. „François Bondy“. http://self.gutenberg.org/articles/eng/Francois_Bondy?View=embedded%27 (staženo 25. ledna 2021).

Scriptum. „Svědectví: Čtvrtletník pro politiku a kulturu (1956–1990)“. <http://scriptum.cz/cs/periodika/svedectvi> (staženo 20. října 2020).

Slovník české literatury po roce 1945. „Milan Kundera“. Naposledy upravené 19. listopadu 2020. <http://www.slovníkceskeliteratury.cz/showContent.jsp?docId=1265&hl=milan+kundera+> (staženo 10. dubna 2021).

Tabery, Erik. „Nezapomenutelné Svědectví“. *Respekt*, 11. dubna 2007, <https://www.respekt.cz/glosy/nezapomenutelne-svedectvi> (staženo 21. března 2021).

The Other Europe. „Milan Šimečka (1930–1990)“. https://www.othereurope.com/en/video/1003_milan-simecka (staženo 25. ledna 2021).

Ústav pro soudobé dějiny AV ČR, „Ivan Sviták“. <http://www.disent.usd.cas.cz/rejstrik-autoru/svitak-ivan/> (staženo 26. ledna 2021).

Zídek, Petr. „Tajemné Svědectví Pavla Tigrida“. *Lidové noviny*, 28. října 2006, <https://www.pressreader.com/czech-republic/lidove-noviny/20061021/282256660989481> (staženo 12. dubna 2021).

Knižní zdroje a akademické články

Alba-Juez, Laura. *Perspective on Discourse Analysis: Theory and Practice*. Newcastle Upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2009.

Aronsold, Ronald. „Sartre after Marxism“. In *New Perspectives on Sartre*, eds. Adrian Mirvish a Adrian Van Den Hoven. Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2010, 270–285.

Ash, Timothy G. „Existuje střední evropa?“ In *Středoevropán volbou*. Praha: Institut pro středoevropskou politiku a kulturu, 1992, 6–35.

Bílek, Petr A. „Constructing the Paradoxical Middle: Conceptualizations of Central Europe Explored in the 1980s Essayistic Debates“. In *Krajina bez vlastností: Literatura a Střední Evropa / Landschaft ohne Eigenschaften: Literatur und Mitteleuropa*, eds. Petr A. Bílek a Tomáš Dimter. Praha: Gutenberg 2007, 330–344.

Dhand, Otilia. *The Idea of Central Europe. Geopolitics, Culture and Regional Identity*. London: I.B. Tauris, 2018.

Dienstbier, Jiří, ed. *Evropán Milan Kundera*. Praha: Rada pro mezinárodní vztahy, 2010.

Dvorník, František, *Zrod střední a východní Evropy. Mezi Byzancí a Římem*. Praha: Prostor, 2008.

Gruntorád, Jiří, ed. *Exilová periodika: Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: JEŽEK, 1999.

Hanáková, Jitka, ed. *Pavel Tigríd: Svědek dvacátého století*. Praha: Národní muzeum, 2018.

Hloušek, Vít. „Pojem střední Evropy, jeho proměny a milníky politického vývoj“. In *Sborník prací Filozofické fakulty brněnské univerzity: řada historická (C)*, ed. Vít Hloušek. Brno: Masarykova univerzita v Brně, 2007, 25–39.

Janoušek, Pavel, et al. *Přehledné dějiny literatury 1945–1989*. Praha: Academia, 2012.

Judt, Tony. „The Rediscovery of Central Europe“. *Daedalus* 119, č. 1 (1990): 23–54,

<https://www.jstor.org/stable/20025283> (staženo 20. listopadu 2020).

Judt, Tony. *Poválečná Evropa. Její historie od roku 1945*. Praha: PROSTOR, 2017.

Kárník, Zdeněk. *České země v éře první republiky (1918–1938). Díl druhý.*

Československo a České země v krizi a v ohrožení (1930–1935). Praha: Libri, 2002.

Křen, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2019.

Kubiček, Tomáš. *Středoevropan Milan Kundera*. Olomouc: Periplum 2012.

Kuneš, Ilja. *Jmenný a věcný rejstřík: Ročníky 1956-1987 (čísla 1–80)*. Paříž: Svědectví, 1988. <http://scriptum.cz/cs/periodika/svedectvi> (staženo 27. ledna 2021).

Lederer, Jiří, ed. *Svědectví Pavla Tigrida*. Mnichov: OPUS BONUM, 1982.

Lemberg, Hans. „Ke vzniku pojmu východní Evropa v 19. stol. Od „severní“ k „východní Evropě“. In *Porozumění. Češi-Němci-východní Evropa*, eds. Jan Křen, Jiří Pešek et al. Praha: Nakladatelství lidové noviny, 1999, 249–300.

Lévy, Bernard-Henri. *Sartrovo století*. Brno: Host, 2003.

Magris, Claudio. *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*. Brno: Barrister & Principal, 2001.

Neumann, Iver B. „Russia as Central Europe’s Constituting Other“. *East European Politics and Societies* 7, č. 2 (1993): 349–369, doi:10.1177/0888325493007002006 (staženo 16. března 2021).

Nivat, Georges. *Sur Soljénitsyne*. Lausanne: L'Age d' Homme, 1974.

Nivat, Georges. *Vers la fin du mythe russe*. Lausanne: L'Âge d' Homme, 1982.

Novák, Jan. *Kundera: Český život a doba*. Praha: Argo, 2020.

Orság, Petr. „S komunisty se mluví (ba i spolupracuje). Pavel Tigrid a reformní komunisté v exilu po srpnu 1968“. In *Pavel Tigrid: Svědek dvacátého století*, ed. Jitka Hanáková. Praha: Národní muzeum, 2018.

Pelán, Jiří. „Habsburský mýtus Claudia Magrise. Doslov“. In *Habsburský mýtus v moderní rakouské literatuře*, Claudio Magris. Brno: Barrister & Principal, 2001, 286–300.

Reisch, Alfred A. *Horké knihy ve studené válce. Program tajné distribuce knih ze Západu za železnou oponou financovaný CIA*. Praha: Ústav pro studium totalitních režimů, 2018.

- Rupnik, Jacques, „Dědictví Jalty“. In *V kleštích dějin: Střední Evropa jako pojem a problém*, ed. Jiří Trávníček. Brno: Host, 2009.
- Rupnik, Jacques, *Jiná Evropa*. Praha: Prostor, 1992.
- Rupnik, Jacques. *Střední Evropa je jako pták s očima vzadu. O české minulosti a přítomnosti*. Praha: Novela Bohemica, 2018.
- Sedláková, Renáta. *Výzkum médií. Nejužívanější metody a techniky*. Havlíčkův Brod: Grada Publishing, 2014.
- Schöpflin, George. „Central Europe: Kundera, incompleteness, and lack of agency“, ed. Leonidas Donskis et al. In *Yet Another Europe After 1984. Rethinking Milan Kundera and the Idea of Central Europe* (Amsterdam: Brill | Rodopi, 2012). <http://search.ebscohost.com/login.aspx?direct=true&AuthType=ip,shib&db=nlebk&AN=476492&lang=cs&site=ehost-live&scope=site> (staženo 22. listopadu 2020), 17–30.
- Stárková, Jana. „Pavel Tigrid a československý exil v Rakousku“. In *Pavel Tigrid: Svědek dvacátého století*, ed. Jitka Hanáková. Praha: Národní muzeum, 2018.
- Šimečka, Milan. *Obnovení pořádku*. Brno: Atlantis, 1990.
- Thomas, Daniel C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia, 2007.
- Tigrid, Pavel a Petr Kotyk. *Mně se nestýskalo. Rozhovor Petra Kotyka s Pavlem Tigridem*. Praha: Labyrint, 2010.
- Tigrid, Pavel. „Svědectví o Svědectví – historie jednoho exilového časopisu“. In *Paris – Prague: Intellectuals en Europe/Paríž – Praha: Intelektuálové v Evropě*, eds. François Mitterand, Václav Havel et al. Praha: Institut français de Prague, 1994.
- Trampota, Tomáš a Martina Vojtěchovská. *Metody výzkumu médií*. Praha: Portál, 2010.
- Trávníček, Jiří, ed. *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*. Brno: Host, 2009.
- Vírová, Pavla. „Výpověď o Svědectví“. Diplomová práce, Univerzita Karlova, 2008.
- Vykoukal, Jiří, ed. *Visegrád: možnosti a meze střeoevropské spolupráce*. Praha: Dokořán, 2003.
- Wandycz, Piotr S. *Střední Evropa v dějinách: od středověku do současnosti: cena svobody*.

Praha: Academia, 1998.

Wessel, Martin S. *Pražské jaro. Průlom do nového světa*. Praha: Argo, 2018.

Wessel, Martin S., „Die Mitte liegt westwärts. Mitteleuropa in tschechischer Diskussion“. *Bohemia Band 29* (1988): 325–344.

Zach, Aleš. *Kniha a český exil 1949-1990*. Praha: TORST, 1995.

Periodika

Balon, Richard. „Vážená redakce...“, (dopis redakci). *Svědectví XXI*, č. 81 (1987): 235–238.

Bašta, Adolf. „Vážená redakce...“, (dopis redakci). *Svědectví XIX*, č. 75 (1985): 759–760.

Block, Ivan. „Nad Jungmannovou kritikou“. *Svědectví XX*, č. 79 (1986): 630–633.

Bondy, François. „Začátek tragédie je jinde“. *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 361.

Dresler, Jaroslav. „Kundera v Göttingen“. *Svědectví VI*, č. 22 (1963): 179–194.

Fištejn, Jefim. „Výhled na severovýchod“. *Svědectví XIX*, č. 76 (1985): 869–894.

Hauer, Milan. „Dopis redakci The New York Review of Books“. *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 356–359.

Havel, Václav. „Český úděl?“. *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 338–343.

Hrubý, Karel. „Zápas o identitu“. *Proměny 23*, č. 1 (1986): 63–70.

Chvatík, Květoslav. „Hranice literárně – kritického psychologismu a normativismu“. *Svědectví XX*, č. 79 (1986): 614–619.

Jiskra, Vladimír. „Uprostřed Evropy (čtenářům *Svědectví* k úvaze)“, (dopis redakci). *Svědectví XIX*, č. 75 (1985): 763–764.

Jungmann, Milan. „Kunderovské paradoxy“. *Svědectví XX*, č. 77 (1986): 135–162.

Kantůrková, Eva. „Dějina, dějiny, dějinnost“. *Listy XV*, č. 5 (1985): 19–22.

Kis, János. „Ve věci střední Evropy“. *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 360.

Kořán, Vojtěch. „Vážený pane redaktore...“, (dopis redakci). *Svědectví XXI*, č. 81 (1987): 235–237.

Kosková, Helena. „Milan Kundera: La vie est ailleurs“. *Svědectví XII*, č. 47 (1974): 543.

- Kosková, Helena. „Milan Kundera: Nesnesitelná lehkost bytí“. *Svědectví XVII*, č. 72 (1984): 826.
- Kosková, Helena. „Nejhůře střežené státní tajemství – prozaik Milan Kundera“. *Svědectví XV*, č. 60 (1980): 703–712.
- Kosková, Helena. „Poznámky k nové české a slovenské próze (II) (Kundera, Pecka, Slobodda, Fried, Vyskočil, Kliment, Putík, Škvorecký)“. *Svědectví IX*, č. 34–35–36 (1969): 322–334.
- Král, Petr. „Paradoxy kunderologů“. *Svědectví XX*, č. 79 (1986): 626–630.
- Křesadlo, Jan. „Dopis ke kunderovské diskuzi“. *Svědectví XX*, č. 80 (1986): 965.
- Kundera, Milan. „Český úděl“. *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 333–338.
- Kundera, Milan. „L'art du roman“. *Svědectví XX*, č. 80 (1986): 949.
- Kundera, Milan. „Radikalismus a exhibicionismus“. *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 343–349.
- Kundera, Milan. „Únos Západu“. *Proměny 23*, č. 1 (1986): 134–147.
- Kundera, Milan. „Život je jinde“. *Svědectví XII*, č. 47 (1974): 513–123.
- Landovský, Pavel. „Když to není král. Rozhovor s Karlem Hvižd'alou“. *Svědectví XXII*, č. 86 (1989): 403–419.
- Lévy, Bernard-Henri., „Pozdní jaro v Praze“. *Svědectví XXII*, č. 87 (1989): 536–537.
- Nivat, Georges. „Rusko Pasternaka Mandelštama, Achmatové“. *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 361–362.
- Pintová, Diana. „Francouzská inteligence (znovu) objevuje Ameriku“. *Svědectví XXIV*, č. 92 (1991): 129–137.
- Roth, Philip a Milan Kundera. „Na obranu intimacy. Philip Roth a Milan Kundera“. *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 363–368.
- Rupnik, Jacques. „Ta druhá Evropa“. *Svědectví XXIII*, č. 91 (1990): 73–85.
- Rybáková, Minka. „Americká literatura na sklonku století“. *Svědectví XXIV*, č. 92 (1991): 141–155.
- Skolil, Marek. „Sexuální revoluce se nekoná“. *Svědectví XXII*, č. 87 (1989): 556–557.
- Stilller, Pavel. „Milý pane redaktore...“, (dopis redakci). *Svědectví XIX*, č. 76 (1985): 989–

990.

Svědectví XIX. „Odpověď Ivana Svitáka na literární anketu československého vysílání rozhlasu Svobodná Evropa“. Č. 74 (1985): 362.

Svědectví XIX. „Úděl, únos, únik..? Evropa, Rusko a my“. Č. 74 (1985): 333–368.

Svědectví XX. „Ještě o románech Milana Kundery“. Č. 79 (1986): 614–633.

Svědectví XXII. „Ivan Klíma. Láska a smetí. Nakladatelství Rozmluvy, Purley, 1988“. Č. 85 (1988): 170.

Svědectví XXIII. „Úděl, únos, únik..? Evropa, Rusko a my“. Č. 89–90 (1990): 357–386.

Svědectví XXV. „Redakční sdělení“. Č. 93 (1992): číslo strany neuvedeno.

Šimečka, Milan. „Jiná civilizace?“. *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 350–356.

Škvorecký, Josef. „Několik poznámek ke Kunderovským paradoxům“. *Svědectví XX*, č. 79 (1986): 619–626.

Tigríd, Pavel, „Úvodem“. *Svědectví XXIII*, č. 89-90 (1990): 3–5.

Tigríd, Pavel. „Na cestu nové republiky“. *Svědectví XXV*, č. 93 (1992): 7–11.

Tigríd, Pavel. „Plurál více než sporný“. *Svědectví XVII*, č. 67 (1982): 434–436.

Vladislav, Jan. „Tragédie střední Evropy: Ztráta paměti“. *Proměny 23*, č. 1 (1986): 73–82.

TEZE BAKALÁŘSKÉ PRÁCE	
Jméno:	Markéta Hofmanová
E-mail:	29747959@fsv.cuni.cz
Studijní obor:	Soudobé dějiny
Semestr a školní rok zahájení práce:	Letní semestr 2019/2020
Semestr a školní rok ukončení práce:	Letní semestr 2020/2021
Vedoucí bakalářského semináře:	doc. PhDr. Jiří Vykoukal, CSc.
Vedoucí práce:	PhDr. Petr Šafařík
Název práce:	Reflexe středoevropanství: Debaty kolem eseje Milana Kundery <i>Tragédie střední Evropy</i> v časopisu <i>Svědectví</i>
Charakteristika tématu práce:	<p>Cílem práce je analýza článků v časopisu <i>Svědectví</i>, které byly reakcemi na Kunderovu esej <i>Tragédie střední Evropy</i>. Tato esej byla zveřejněna na počátku 80. let a představovala milník v tehdejších úvahách o střední Evropě. Reflektovala dobový stav rozdělené Evropy, kdy měl Západ tendenci vnímat Východ jako jeden celek. Jednalo se o politické hledisko opomíjející kulturní specifika jednotlivých národů, které se ocitly pod vlivem Sovětského svazu.</p> <p>Výzkumné otázky bakalářské práce se soustředí především na to, o čem pojednávaly zvolené články, co zdůrazňovaly, ale také jaké širší sdělení z nich lze vyvodit. Na jejich výsledné vyznění mělo vliv několik kontextů. Okolnosti středoevropské diskuse, přínosu Milana Kundery k této diskusi a také koncepce časopisu <i>Svědectví</i> jsou prvky, které zohledňuje analýza ohlasů a následná interpretace. Ukázalo se, že časopis <i>Svědectví</i> prosazoval určité hledisko, které mělo vliv i na to, jak redakce přistupovala k eseji Milana Kundery.</p>

Zdůvodnění úprav a změn tématu od zadání projektu do odevzdání práce:

Původní práce měla mít název „Revize obrazu pozdního socialismu?: Analýza debat kolem knihy Konec experimentu“. Autorka se rozhodla setrvat u konceptu práce, tedy u analýzy reakcí kolem konkrétního díla. Místo knihy Michala Pullmanna však upřednostnila esej *Tragédie střední Evropy*. Důvodem této změny, která proběhla se souhlasem vedoucího práce, bylo rozhodnutí věnovat se tematice středoevropanství tak, jak jej zviditelnil právě Milan Kundera. Kromě samotného textu přibýlo v novém tématu specifikování média, tím byl časopis *Svědectví*. Následovaly pouze dílčí úpravy týkající se hlavních kapitol. Původně mělo být například věnováno více prostoru autorům jednotlivých ohlasů, avšak od tohoto záměru autorka upustila a zařadila informace o těchto autorech do kapitoly věnující se časopisu *Svědectví*.

Struktura práce:

Úvod

Metodologie

1 Teoreticko-historická část

1.1 Střední Evropa

1.1.1 Co je to střední Evropa?

1.1.2 Jalta

1.1.3 Středoevropské revolty

1.1.4 Sedmdesátá léta a konference v Helsinkách

1.1.5 Znovuobjevení pojmu střední Evropa

1.1.6 Debata v osmdesátých letech

1.2 Milan Kundera

1.3 Svědectví

1.3.1 O časopisu Svědectví

1.3.2 Milan Kundera a Svědectví

1.3.3 „Úděl, únos, únik...? Evropa, Rusko a my“

2 Analytická část

2.1 Střední Evropa v pojetí Milana Kundery

2.2 Témata analýzy

2.2.1 Rusko

2.2.2 Německo

2.2.3 Vina za zničení středoevropské kultury

2.2.4 Střední Evropa jako oběť

2.2.5 Habsburská monarchie

2.2.6 Literatura

2.2.7 Západ

2.3 Interpretace

Závěr

Summary

Použité zdroje

Prameny a literatura:

1. Ash, Timothy G. „Existuje střední evropa?“ In *Středoevropan volbou*. Praha: Institut pro středoevropskou politiku a kulturu, 1992, 6–35.
2. Bílek, Petr A. „Constructing the Paradoxical Middle: Conceptualizations of Central Europe Explored in the 1980s Essayistic Debates“. In *Krajina bez vlastností: Literatura a Střední Evropa / Landschaft ohne Eigenschaften: Literatur und Mitteleuropa*, eds. Petr A. Bílek a Tomáš Dimter. Praha: Gutenberg, 2007, 330–344.
3. Bondy, François. „Začátek tragédie je jinde“. *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 361.
4. Dhand, Otilia. *The Idea of Central Europe. Geopolitics, Culture and Regional Identity*. London: I. B. Tauris, 2018.
5. Gruntorád, Jiří, ed. *Exilová periodika: Katalog periodik českého a slovenského exilu a krajanských tisků vydávaných po roce 1945*. Praha: JEŽEK, 1999.
6. Hanáková, Jitka, ed. *Pavel Tigrid: Svědek dvacátého století*. Praha: Národní muzeum, 2018.
7. Hauner, Milan, „Dopis redakci The New York Review of Books“. *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 356–359.
8. Judt, Tony. „The Rediscovery of Central Europe“. *Daedalus* 119, č. 1 (1990): 23–54, <https://www.jstor.org/stable/20025283> (staženo 20. listopadu 2020).
9. Kis, János, „Ve věci střední Evropy“. *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 360.
10. Křen, Jan. *Dvě století střední Evropy*. Praha: Argo, 2019.
11. Kubíček, Tomáš. *Středoevropan Milan Kundera*. Olomouc: Periplum, 2012.
12. Kundera, Milan. „Únos Západu“. *Proměny* 23, č.1 (1986): 134–147.
13. Neumann, Iver B. „Russia as Central Europe’s Constituting Other“. *East European Politics and Societies* 7, č. 2 (1993): 349–369,

doi:10.1177/0888325493007002006 (staženo 16. března 2021).

14. Nivat, Georges. „Rusko Pasternaka Mandelštama, Achmatové“. *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 361–362.
15. Rupnik, Jacques, *Jiná Evropa*. Praha: Prostor, 1992.
16. Šimečka, Milan. „Jiná civilizace?“. *Svědectví XIX*, č. 74 (1985): 350–356.
17. Thomas, Daniel C. *Helsinský efekt. Mezinárodní zásady, lidská práva a zánik komunismu*. Praha: Academia, 2007.
18. Trávníček, Jiří, ed. *V kleštích dějin. Střední Evropa jako pojem a problém*. Brno: Host, 2009.
19. Vykoukal, Jiří, ed. *Visegrád: možnosti a meze středoevropské spolupráce*. Praha: Dokořán, 2003.
20. Wandycz, Piotr S. *Střední Evropa v dějinách: od středověku do současnosti: cena svobody*. Praha: Academia, 1998.

Podpis studenta a datum

Schváleno	Datum	Podpis
Vedoucí práce		
Vedoucí bakalářského semináře		
Garant oboru		